TIJDSCHRIFT VOOR BIJBELSE BEZINNING EN TOERUSTING VAN DE CHRISTELIJKE GEMEENTE

ISRAËL EN DE KERK

MAART 2022 Jaargang 21 Nummer 1

THEMA
Blijvend Israël

Het Oude Testament en het gesprek over antisemitisme

THEMA

Blijvend Israël

Thema-artikel 1:
Het nieuwe verbond (II)
Rabbijn Chaim Shalom Eisen

Thema-artikel 2:
Het nieuwe verbond in de Hebreeënbrief en de gemeente
drs. Kees de Vreugd

Thema-artikel 3:
Paulus en het Apostelconvent
dr. L. Engelfriet

Thema-artikel 4:
Het Oude Testament en het gesprek over antisemitisme
dr. Ad Prosman

VERDER IN DIT NUMMER:
Ingezonden: Meesmuilen over fatsoen?
Prof.dr. Herman M. van Praag

BOEKBESPREKING:
Terug van achttienhonderd jaar weggeweest. Messiaans jodendom, hoe nu verder? *Jeroen Bol, n.a.v. Joshua M. Lessard & Jennifer M. Rosner,* At the foot of the mountain; Two views on Torah and the Spirit.

KRONIEK:
Desmond Tutu was de meest invloedrijke antisemiet van onze tijd
ds. J. de Vreugd

STUDIEOCHTEND:
30 maart studieochtend met rabbijn Chaim Eisen

Colofon

Israël en de Kerk is een tijdschrift voor bijbels-theologische bezinning op de plaats van Israël en de kerk in Gods handelen met deze wereld op weg naar Zijn Koninkrijk.

Redactie:
J. Bol, dr. L. Engelfriet, ds. W.J.J. Glashouwer, ds. I. de Graaf, ds. F.A.J. Heikoop, ds. H. Poot, ds. J. de Vreugd, drs. C.C. de Vreugd,

Redactieadres:
postbus 1100
3860 BC Nijkerk
033-2458824
e-mail: keesdevreugd@christenenvoorisrael.nl

Israël en de Kerk verschijnt vier keer per jaar en is een uitgave van Christenen voor Israël

Ontwerp en realisatie:
BladenMakers, Nijkerk

Druk:
Torendruk, Nijkerk

Abonnement:
Een abonnement is gratis en kan aangevraagd worden via www.christenenvoorisrael.nl.

Blijvend Israël

KEES DE VREUGD
eindredacteur

Dit nummer heeft misschien een iets andere wending gekregen dan eerder aangekondigd was. Niet zozeer het verdwijnen van de Joodse gemeenschap uit ons land staat centraal als wel het feit dat Israël blijft, bestaat, leeft – als volk, als natie, als Joodse gemeenschap. We ontdekken dat het bestaan van de synagoge noodzakelijk is voor de kerk, zoals het bestaan van Israël dat is voor de volken. Daarom horen we opnieuw de Joodse stem van rabbijn Chaim Eisen over het nieuwe verbond, maar ook van prof. Herman van Praag, die in een ingezonden artikel nog weer eens laat zien hoe de Thora de bron is voor een menswaardige samenleving.

Maar een volk Israël naast de kerk blijft voor de kerk moeilijk te verteren, schrijft dr. Ad Prosman, laat staan een volk dat zich ook in een staat organiseert. Toch zal juist de kerk dít Israël moeten erkennen, wil zij geloofwaardig zijn in de bestrijding van antisemitisme. Dat kunnen we ons ter harte nemen.

Het nieuwe verbond (II)

God belooft in Jeremia 31 aan Israël een nieuw verbond. Wat houdt dat in en hoe wordt dat in het Jodendom verstaan? In deel II legt rabbijn Eisen de verbinding met Deuteronomium 30.

RABBIJN CHAIM SHALOM EISEN[1]

1. Interview en vertaling: Kees de Vreugd

Deuteronomium 30 begint met dit thema van terugkeer tot God. Vers 1: "Wanneer al deze dingen zullen zijn geschied, de zegen én de vloek - niet meer omdat u in zulke vreselijke omstandigheden verkeert, dat is allemaal voorbij - die ik je heb voorgehouden, dan zul je in al de volken waarheen God, je Heer, je heeft verdreven, je hart herstellen, en je zult terugkeren tot God, je Heer, en naar Zijn stem luisteren, zoals alles wat Ik je heden gebied, jou en je kinderen, met geheel je hart en met geheel je ziel." En dan, omdat je die eerste stap hebt gezet, in feite, omdat je met dat besnijdenisproces bent begonnen, "dan zal God, je Heer, je gevangenschap herstellen en medelijden met je hebben en terugkeren en je verzamelen uit alle volken waarheen God, je Heer, je heeft verstrooid. Zelfs al zouden jouw verstrooiden aan het einde van de hemelen zijn, van daar zal God, je Heer, je verzamelen, van daar zal Hij je nemen en God, je Heer, zal je brengen naar het land dat je voorvaderen geërfd hebben, en je zult het beërven. En Hij zal je doen toenemen en je vermenigvuldigen, meer dan je voorvaderen." Dan: "En God, je Heer, zal je hart en het hart van je zaad - je kinderen – besnijden, om God, je Heer, lief te hebben met geheel je hart en met geheel je ziel, opdat je moogt leven." 'Heel je hart en heel je ziel' (vers 2) – dat is eigenlijk de oproep. Maar als vrucht daarvan, want uiteindelijk kunnen we het niet alleen - de gevangene zal zichzelf niet uit de gevangenis kunnen bevrijden - als je die eerste stap zet, dan belooft God: Ik zal je inspanningen met succes bekronen.

HERHALING

We zien in Jeremia 31 een buitengewone her-

haling van Deuteronomium 30. Let wel, er is het berouw, zoals het meest dramatisch wordt aangeduid met de verzen die beschrijven hoe Efraïm zijn zonden belijdt en terugkeert tot God. En in antwoord op deze belijdenis van zonden zegt God: "Is Efraïm niet mijn dierbaar kind, het kind dat ik vertroetel? Hoe meer Ik hem noem, hoe meer Ik aan hem denk, kolken Mijn ingewanden over hem, zegt God. Ik zal zeker medelijden met hem hebben, zegt God." Gods ingewanden, om zo te zeggen, kolken over Efraïm, die terugkeert naar God. Dat komt natuurlijk overeen met onze terugkeer tot God met heel ons hart en heel onze ziel in Deuteronomium 30:2. En dan is er in de verzen 3 en 4 de inzameling uit de verstrooiing onder de volken, en dat is precies wat we lezen in de verzen die volgen: "Keer terug, o maagd van Israël, keer terug naar deze uw steden." En dan volgen daarop in vers 22 t/m 29 de woorden van troost die natuurlijk corresponderen met vers 5 in Deuteronomium 30: "Ik breng je terug naar het land van je voorvaderen en vermeerder je en vermenigvuldig je meer dan zij waren." Maar het is pas compleet als de cirkel echt rond is in het nieuwe verbond, dat neerkomt op de zuivering van de yetzer hara, de kwade neiging die geïnternaliseerd is sinds we gegeten hebben van de boom van het kennen van goed en kwaad. Dit is niet, uiteraard vanuit Joods perspectief, vanwege een of ander concept van erfzonde. Het is niet zo dat wij verdoemd zijn omdat Adam en Eva gezondigd hebben. Maar we zijn erdoor getransformeerd, zonder enige twijfel. De spelregels zijn veranderd. Wij zijn in deze wereld, en niet in de Hof van Eden. En we zijn nog niet in staat om terug te keren naar de Hof van Eden, omdat de kwade neiging nog steeds geïnternaliseerd in ons aanwezig is.

De kwade neiging is ook de basis van alle positieve creativiteit. Het is ook het middel in deze wereld waardoor we ernaar streven om tot God te komen! Maar tegelijkertijd is het een belemmering. We kunnen niet terug naar de Hof van Eden en we kunnen niet bij de boom des levens, niet omdat God niet wil dat we eeuwig leven, maar omdat we, zolang we in deze wereld zijn, als we eeuwig zouden kunnen leven, onszelf zouden kunnen onderwerpen aan de gruwelijkste verdoemenis die mogelijk is, namelijk eeuwig leven in een nietverloste staat. De boom des levens of de Hof van Eden zijn dus voor ons niet toegankelijk. Wat we wel hebben is deze creativiteit die ons bezielt in deze wereld; en de belofte dat, als we de eerste stap zetten, God het zal afmaken.

De kwade neiging is ook de basis van alle positieve creativiteit

Daarmee komen we bij Deuteronomium 30:6 en anderzijds Jeremia 31:30-32 over het nieuwe verbond, dat de totale, volledige restauratie mogelijk maakt. En dat is niet wat wij omschrijven als de toekomende wereld. Dat is het messiaanse tijdperk. Het messiaanse tijdperk is het volledige herstel van alles wat verloren was. Maar dat geeft ons ook een diepgaande houding ten opzichte van deze wereld. Want we zien zoveel dingen die we verloren hebben in deze wereld, zoveel gaven die we verkwanseld hebben, zoveel dat ons onverbeterlijk, onherstelbaar, onherstelbaar voorkomt. En dit is de belofte, dat als we ons uiterste best doen, alles hersteld zal worden. Niets zal verloren zijn gegaan. We zullen inderdaad terugkeren in het nieuwe verbond.

EERSTE STAP

We weten niet wanneer Deuteronomium 30:6 plaats vindt. Maar wanneer vindt Deuteronomium 10:16 plaats? Elke dag, elke stap. Het is een doorgaand proces. En in dezelfde geest zou ik zeggen dat de fysieke terugkeer er ook deel van uitmaakt.

Ik moet hier een opmerking maken, die in de Midrasj wordt gesuggereerd en die duidelijker naar voren komt in het commentaar van Rasji op Hooglied 4:8. Wij hebben de traditie om het Hooglied te lezen als een allegorie: God spreekt tot Israël, de bruid. Een deel van diezelfde allegorie is dat *Levanon* een zinspeling is op de Heilige Tempel. In het Hooglied lezen we deze woorden: "*itti milevanon kallah* - met mij, van Levanon, een bruid", wat wij opvatten als een zinspeling op een idee dat meer expliciet wordt aangeduid in Jesaja 63:9: *bechol tzaratam lo tzar*. Dat is een *qeri ukhtiv*: de tekst heeft **לא** (*lo*) met een aleph (= niet), maar het moet gelezen worden als **לו** (*lo*) met een vav (= voor hem). Het kardinale principe in onze traditie is dat de letterlijke tekst gelezen moet worden volgens de qeri. Er is de extra dimensie die wordt geïmpliceerd door de ketiv. De ketiv (**לא**) is: "Wij waren in barensnood, Hij was niet in barensnood". De qeri (**לו**) daarentegen is: "In al hun beproevingen, in al de beproevingen van Israël, was God in beproeving". Nogmaals, we kunnen dit natuurlijk niet zeggen als een letterlijke werkelijkheid. Het betekent dat God als het ware met ons is in al de beproevingen van de ballingschap.

"*Itti milevanon kallah*" impliceert dan dat God met ons was vanaf de eerste stap die we zetten uit de tempel die in vlammen opging, ons begeleidde in alle beproevingen van de ballingschap die daarna volgden. Maar het probleem met deze lezing als metafoor is, hoe moeten we dan de volgende zin begrijpen? "*Itti milevanon tavo'i* - met mij uit Levanon zul je komen". Nu impliceert 'je zult komen' dat we het over de restauratie hebben. Maar dan zou het moeten zijn: *itti li-levanon tavo'i* - komen naar de gerestaureerde tempel van de toekomst. Waarom is het dan "*itti milevanon tavo'i*"? Wat is de eerste stap die Israël - en de wereld! - zet naar de herstelde tempel van de toekomst, naar de toekomstige verlossing? Die eerste stap zou de eerste stap zijn die we zetten uit de tempel die in vlammen opgaat. Het is allemaal een uitgestrekte, cirkelvormige, kronkelige - ook kwellende - route. Het komt altijd voort uit die allereerste stap. Wij zien dat natuurlijk niet zo, omdat we een beperkte visie hebben. Wij zien de vernietiging, wij zien de verwoesting, wij zien dat wij steeds verder van de tempel verwijderd raken. We zien niet dat aan het eind van deze route de herstelde tempel ligt. Niet omdat we omkeren, maar omdat we alle stations langs die route moeten volgen om bij die eindbestemming te komen.

VERHAASTEN

Dus, net zoals Deuteronomium 10:16 een doorgaand proces is, omdat het hoogtepunt ervan in Deuteronomium 30:6 ligt, zo is ook wat we lezen in Jeremia 31 over de terugkeer tot God en over Efraïm die zijn zonden erkent en belijdt - niet alleen iets wat op de toekomst wacht. Dat is iets wat we nu meteen moeten doen!

Inderdaad, de Haftarah aan het begin van de Dagen van Berouw, op de tweede dag van Rosj Hasjanah, eindigt met Efraïms belijdenis en Gods uitspraak: "Efraïm is Mijn dierbaar kind. Hoe meer Ik hem noem, hoe meer Ik aan hem terugdenk, keren Mijn ingewanden zich over hem." Dat vindt dus op dit moment plaats! Het is duidelijk dat we het "hatzivi lach tzioeniem" en "sjoevi betoelat Jisrael, sjoevi al arajich eleh - keer terug, maagd van Israël, keer terug naar deze uw steden" voor onze ogen zien gebeuren! Ik kijk uit het raam en ik zie Jeruzalem gebouwd worden.

Dus dit is allemaal onderdeel van het proces, waarvan het nieuwe verbond het hoogtepunt is. We moeten alles doen wat we moeten doen om dat mogelijk te maken. Ons paradigma met betrekking tot de komst van de Messias is dat, hoewel God uiteindelijk de Messias brengt, het de opdracht is die God ons geeft om de weg te effenen. In dit verband geeft de Talmoed commentaar op het laatste vers van Jesaja 60, verwijzend naar die uiteindelijke

verlossing: “ani Hasjem be-’ittáh achisjennah – Ik, God, zal het op zijn tijd verhaasten”, dat de komst van de Messias op zijn tijd kan zijn én dat het verhaast kan worden. Dat hangt van ons af. Dat wil zeggen, als wij het waard zijn, dan zal God het verhaasten. Zo niet, dan is er een goddelijk plan dat uiteindelijk toch op zijn tijd zal ingaan. Maar de opdracht aan ons is om het te verhaasten.

NOTSRIM

We kunnen er niet omheen dat we vandaag getuige zijn van Jeremia 31: 22-29. De verzen 30 t/m 32 vormen het hoogtepunt. Dat is iets waar we naar moeten streven door onze inspanningen.

Er is nog een extra dimensie. Ik kan eenvoudigweg niet over Jeremia 31 spreken zonder Jeremia 31 te vergelijken met Jeremia 4 met betrekking tot het woord **נוצרים**. In het Bijbelse Hebreeuws betekent dat ‘wachters’. Maar in het na-Bijbelse Hebreeuws betekent het ‘Nazareners’: christenen.

Als wij het waard zijn, dan zal God het verhaasten

We lezen twee profetieën betreffende *notsrim*, wachters, in Jeremia. De eerste is in Jeremia 4:16: “Kondig het de volken aan, zie, laat het horen dat over Jeruzalem *notsrim*, komende uit een ver land, hun stem hebben gegeven over de steden van Juda.” In de context wordt het heel duidelijk dat deze *notsrim*, deze wachters, de legers van Nevuchadnetsar zijn (*netsar* komt ook van de wortel van *lintzor*!). Deze legers komen om te vernietigen.

De tweede profetie die we lezen over *notsrim* die naar Jeruzalem komen, staat in hoofdstuk 31. Ik begin met opzet te lezen vanaf vers 2, dat ik al noemde, hoewel het beslissende woord in vers 5 staat: “Van verre is mij God geopenbaard. Ik heb u liefgehad met een eeuwige liefde. Daarom heb Ik u getrokken met goedertierenheid. Ik zal u nog bouwen, en gij zult gebouwd worden, maagd van Israël. Gij zult u nog tooien met uw tamboerijnen en uitgaan in de dansen van hen die zich verheugen. Gij zult wijngaarden planten in de bergen van Samaria. De planters planten en verlossen ze, want er is een dag dat *notsrim* zullen roepen op de berg Efraïm: laten wij opstaan en opstijgen naar Sion, naar God onze Heer.” Hetzelfde woord *notsrim*, en zij komen ook naar Jeruzalem. Maar ze komen naar Jeruzalem omdat ze zeggen: “Laten we opstaan en opgaan naar God, onze Heer.” We hebben natuurlijk in het verleden de *notsrim* van Jeremia 4:16 meegemaakt, niet alleen in de zin van wachters, maar ook in de zin van de eerste kruisvaarders die naar Jeruzalem werden gestuurd in juli 1099 en elke vrouw en elk kind in de stad vernietigden.

Maar we zien vandaag een ander soort *notsrim* naar Jeruzalem komen. *Notsrim* die zeggen: laten we opstaan en opgaan naar Sion, naar God onze Heer. En ik twijfel er niet aan dat ook dit een integraal onderdeel is van het proces dat zich ontvouwt in Jeremia 31, dat uiteindelijk leidt tot de definitieve vestiging van dat nieuwe verbond.

ACTIEF STREVEN

Er is een uitspraak in de Talmoed dat de Messias komt, wanneer hij niet verwacht wordt. Dat heeft mij jarenlang verontrust, omdat we elke dag drie keer bidden om het messiaanse heil. Tot het mij duidelijk werd dat er een fundamenteel verschil is tussen iets verwachten en erom bidden. Verwachten impliceert gewoon achterover leunen en wachten. Bidden daarentegen is een van de vele dingen waar we actief in moeten zijn. Als we lezen over alle gevolgen van de komst van

de Messias, zoals dit, het nieuwe verbond, zoals het besnijden van de harten - zeggen we dan: geweldig, God zal voor alles zorgen? We kunnen gewoon achterover leunen en ontspannen? En dan zullen we achterover leunen en ontspannen en eeuwig wachten. Of zeggen we: Ik wacht niet totdat God het allemaal doet? Ik ga mijn uiterste best doen om het zelf te doen. Natuurlijk weten we dat het ons niet zal lukken. Daarom komt de Messias uiteindelijk wanneer hij niet verwacht wordt. Maar juist omdat wij ons tot het uiterste inspannen om alles op eigen kracht te doen, zal God onze inspanningen met succes bekronen en de Messias zenden om de wereld te verlossen.

En dan komen we natuurlijk bij het einde van het verhaal, bij Jeremia 31:30-32. We hebben al het werk dat we moeten doen in de opbouw naar dat uiteindelijke doel. En op een bepaal vlak zouden we ook kunnen zeggen dat Deuteronomium 30:6 nu niet plaatsvindt, maar Deuteronomium 10:16 wel. Maar dat betekent dus, dat wij in zekere zin al het grondwerk doen voor Deuteronomium 30:6. Het is net als dat God de profeet Nathan stuurt om tegen David te zeggen: jij zult de tempel niet bouwen. En wat deed David? Hij deed alles wat mogelijk was om de tempel te bouwen, behalve hem daadwerkelijk bouwen. En bijgevolg beschouwen wij David in zekere zin als degene die verantwoordelijk is voor de tempel, meer dan wie ook. Dus als we worstelen met Deuteronomium 10:16 over het besnijden van ons eigen hart, dan zijn we op een bepaalde manier de basis aan het leggen voor Deuteronomium 30:6. Als we worstelen om terug te keren naar God, om terug te keren naar God door berouw te tonen, om terug te keren naar God door terug te keren naar het land, door het land op te bouwen, om terug te keren naar God in elke zin dat we ernaar streven om Gods koninkrijk op aarde te vestigen, kunnen we dan Jeremia 31:30-32 in ons eentje tot stand brengen? Nee! Maar we doen alles wat we kunnen om het grondwerk voor te bereiden. En dat is geweldig.

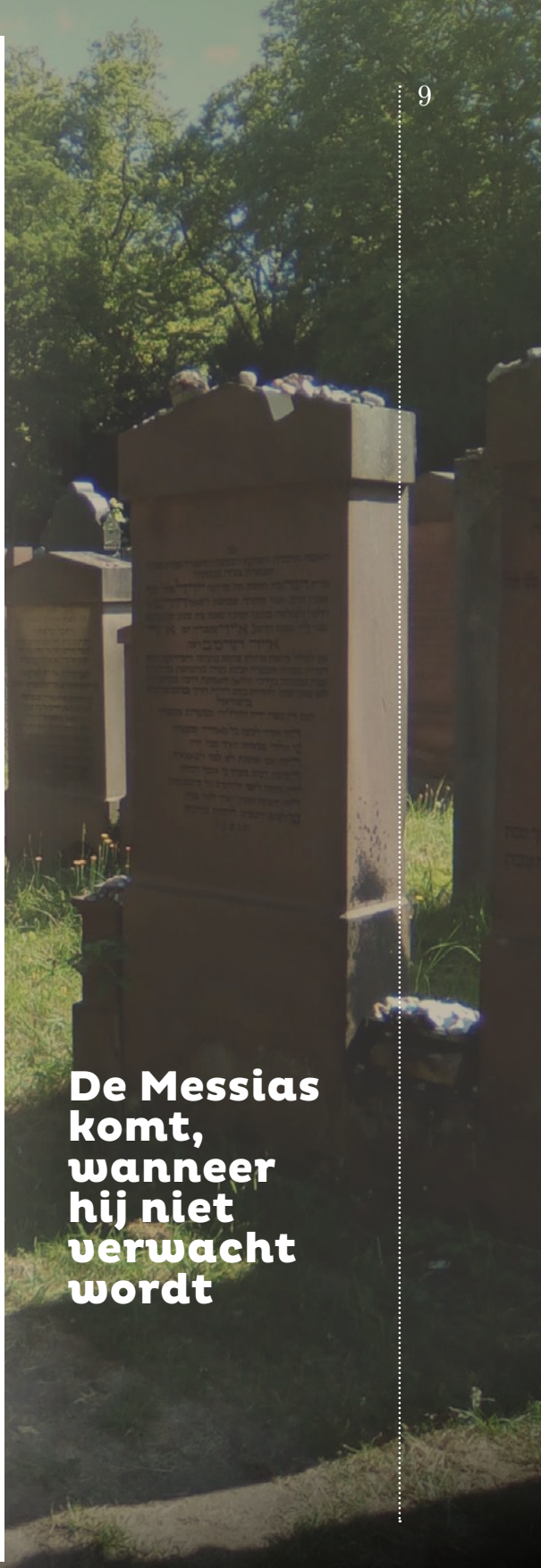

De Messias komt, wanneer hij niet verwacht wordt

Het nieuwe verbond in de Hebreeënbrief en de gemeente

In het vorige nummer schreef ik over het nieuwe verbond in 2 Korinthe 3. De conclusie was dat het ging om een vernieuwing van het verbond. In deze bijdrage ga ik in op een aantal andere teksten in het Nieuwe Testament waar het gaat over het nieuwe verbond, en wel Hebreeën 8 en 1 Korinthe 11.

KEES DE VREUGD

Hebreeën 8 lijkt een klassieke locus voor de vervangingstheologie: *Als Hij spreekt van een nieuw verbond, heeft Hij daarmee het eerste voor verouderd verklaard. En wat oud is verklaard en wat veroudert, staat op het punt te verdwijnen (Hebreeën 8:13).*

Daar staat het dan. Het oude verbond is de verdwijning nabij, en er is een nieuw verbond voor in de plaats gekomen. Maar laat ik maar meteen met de deur in huis vallen: dat is een bewijs van Gods liefde en Gods trouw jegens Zijn volk Israël.

Waar gaat het om in dit gedeelte van de brief aan de Hebreeën? De schrijver geeft zelf de hoofdzaak aan (vers 1): "wij"[1] hebben een bijzondere, unieke Hogepriester, een Hogepriester die dienst doet in het hemelse heiligdom, waarvan het aardse heiligdom met zijn priesters een afspiegeling is. Maar er is ook een verschil tussen het aardse en het hemelse heiligdom, in het bijzonder in de dienst van de priester. Waarin verschilt de bediening van deze Hogepriester met die van de aardse priesters? Deze Hogepriester hoeft niet eerst verzoening voor zijn eigen zonden te doen. Hij is van een andere orde. En daarom hoort daar ook een ander verbond bij.

Uiteraard moeten we – het zij nog eens ten overvloede gezegd – bij de term 'oude verbond' niet denken aan de boeken van het Oude tegenover die van het Nieuwe Testament. Het gaat om het verbond van God met Israël. Ook kan het niet gaan over de 'kerk' zoals die in de loop van de geschiedenis gegroeid is, naast en los van Israël of het Jodendom. De beweging van mensen die in Jezus als Messias geloven bevindt zich nog grotendeels binnen het Jodendom van die dagen. We luisteren mee in een intern Joods beraad.

Dat moeten we in ons achterhoofd houden als de Hebreeënschrijver constateert dat dat oude verbond tekortschoot. Of beter gezegd, de mensen die het moesten bemiddelen, de priesters, schoten tekort[2]. Zij moesten ook voor zichzelf offeren. Bovendien verviel Israël steeds weer in zonde, zozeer dat daardoor het verbond verbroken werd. En dat was de zwakte van het oude verbond. De Hebreeënschrijver haalt woorden van de profeet Jeremia aan (Jeremia 31:31-34). Israël, zegt God bij monde van de profeet, heeft Mijn verbond verbroken. Verbreekt God nu van Zijn kant ook het verbond? Nee! Hij *vernieuwt* het verbroken verbond! "Zie, de dagen komen, spreekt de Heere, dat Ik met het huis van Israël en met het huis van Juda een nieuw verbond zal sluiten." Zowel vanuit het Hebreeuws van Jeremia 31 als het Grieks van Hebreeën 8 moeten we denken aan een vernieuwd verbond. Het verbond wordt vernieuwd, maar de verbondspartners blijven dezelfde. Dat wil zeggen, God sluit opnieuw met Israël een verbond, maar daarin vernieuwt Hij Israël ook: "Ik zal Mijn wetten in hun verstand geven en Ik zal die in hun hart schrijven" (Hebreeën 8:10). Israël zal van binnenuit, door Gods Geest, gemotiveerd zijn om te leven volgens de regels van het verbond, de geboden. Met andere woorden, de condities van het verbond worden vernieuwd, maar de inhoud blijft hetzelfde. Het nieuwe verbond wordt dus gesloten met Israël.

Het nieuwe verbond is een bewijs van Gods trouw jegens Zijn volk Israël

"Want zij bleven niet in Mijn verbond en Ik heb geen acht meer op hen geslagen, zegt de Heere" (Hebreeën 8:9).

Wie het citaat in de Hebreeënbrief nauwkeurig vergelijkt met de tekst in Jeremia zal een opmerkelijk verschil opvallen. In Hebreeën staat dat de Heere zegt: "Ik heb geen *acht* [meer[3]] op hen *geslagen*." Maar in Jeremia 31:32 lezen we: "... hoewel Ik hen *getrouwd* had, spreekt de Heere".

In de Masoretische tekst staat de werkwoordsvorm *ba'alti*. Inderdaad, daar zit het

1 De Hebreeën zijn, naar algemeen wordt aangenomen, Joodse volgelingen van Jezus. De brief, of misschien kun je beter zeggen, het traktaat, is geschreven door iemand die gepokt en gemazeld is in de Septuaginta en de Joodse wijze van uitleg.

2. De Hebreeënbrief refereert steeds aan de dienst in de tabernakel, het heiligdom in de woestijn. De actuele situatie, of er nog een functionerende tempeldienst is of niet meer, blijft een vraag.

3. Het woordje 'meer' staat niet in de grondtekst, maar is door de vertalers ingevoegd.

woord Baël in, dat 'heer' en ook 'echtgenoot' betekent. "Ik was Israëls man", zegt God. Maar de schrijver van de Hebreeënbrief citeert uit de Septuaginta, en daar staat het dus anders.

Hoe is dit verschil te verklaren? Het ligt het meest voor de hand om te veronderstellen dat de Griekse vertaler in de tekst die hij voor zich had *ga'alti* (**געלתי**) in plaats van *ba'alti* (**בעלתי**) heeft gelezen, één letter verschil dus. *Ga'alti* betekent meestal: Ik walgde. Opmerkelijk is dat dit werkwoord verschillende keren voorkomt in Leviticus 26. Dat hoofdstuk gaat over zegen en vloek voor Israël, als antwoord op het feit of Israël al dan niet leeft in overeenstemming met Gods verbond. Specifiek wordt het onderhouden van het sabbatsjaar genoemd. De uiteindelijke straf is verdrijving uit het land, ballingschap, precies zoals Jeremia dat in zijn dagen profeteerde en meemaakte. Maar in die ballingschap zal Israël tot inkeer komen. Daar staat dan ook de belofte dat God niet van Israël zal walgen, hen niet zal verwerpen en Zijn verbond niet zal verbreken (Leviticus 26:44).

Israël heeft in het Oude Testament het verbond verbroken (vgl. Leviticus 26:15 en Jeremia 31:32). God verbreekt het verbond niet. Hij straft Israël met de ballingschap, maar Hij laat het niet los. De ballingschap is ook de tijd dat Israël tot inkeer komt en God zich over het volk ontfermt. En met de bevrijding uit de ballingschap initieert God een nieuw verbond.

"Dit is het verbond, dat Ik met het huis van Israël sluiten zal na die dagen" (Hebreeën 8:10 en 10:16).

Twee keer haalt de auteur Jeremia 31:33 aan, eenmaal in verband met de dienst van de priester, de andere keer in verband met de offers voor de zonde. Er is door het eenmalige offer van Christus een nieuwe situatie ontstaan. De beperkingen die met het oude verbond gepaard gingen zijn overstegen: de bedienaar is volmaakt – Hij hoeft niet voor zichzelf te offeren; en zijn offer is voor eens en voorgoed – het hoeft niet meer overgedaan te worden. Daarom kan het oude verbond plaatsmaken voor een nieuw verbond dat beantwoordt aan die nieuwe omstandigheden. Maar er is geen aanleiding om te veronderstellen dat dat nieuwe verbond met een andere verbondspartner wordt gesloten dan het oude, noch dat de inhoud of de intentie van het verbond verandert. Integendeel, duidelijk blijkt dat God ook dit nieuwe verbond met Israël sluit. De positie van Israël verandert niet, maar wel de hartsgesteldheid van Israël. Jezus is de Middelaar van dat nieuwe verbond, zegt de Hebreeënbrief. Hij is dus het bewijs dat God

Gemeenschap met Christus impliceert ook gemeenschap met Israël

Israël niet heeft afgeschreven, ondanks de zware tijden waar Israël in de tijd van de brief doorheen gaat: verdrukking en ballingschap door de Romeinen, en Jeruzalem en de tempel bedreigd, of mogelijk al verwoest. Israël in ballingschap is vreemdeling en bijwoner in zijn eigen land geworden. En toch, God gaat met Israël door. Hij sluit een nieuw verbond.

Welk verbond bedoelt de schrijver hier nu? In ieder geval niet het verbond dat de Heere met Abraham sloot, waarin Hij hem een land, een volk en een zegen beloofde. Daar heeft de schrijver het niet over. Over de belofte aan Abraham spreekt de brief op een andere plaats, namelijk in hoofdstuk 6 (vers 13 e.v.). Hij benadrukt daar bovendien de onveranderlijkheid van Gods raadsbesluit (ib. vers 17). Dat verbond is dus blijvend, al is de uitvoering ervan gerelateerd aan de gehoorzaamheid van Israël aan het verbond van de Thora.

Dit verbond van de Thora, dat God op de Sinaï gesloten heeft met Israël toen Hij hen uit Egypte had geleid, is door Israël gebroken. Daarmee is het volgens Hebreeën verouderd (Hebreeën 8:13) en gaat verdwijnen. Maar

dat gaat over de vorm. Elk verbond heeft een inhoud. In dit verbond gaat het om de 'wet', de Thora. De oude vorm van dat verbond is versleten, maar de inhoud blijft. "Dit is het verbond...: Ik zal Mijn wetten in hun verstand geven en Ik zal die in hun hart schrijven." Dan zal Israël volledig beschikbaar zijn voor Gods bedoeling: dat Hij samen kan zijn met Zijn volk.

Is er dan geen verband met het verbond van Abraham? Jawel. Of Israël mag wonen in het land is afhankelijk van het naleven van de geboden. Het nieuwe verbond in Jeremia 31 staat in het kader van de terugkeer van Israël naar het land. Als de Heere zijn wetten in hun hart schrijft, zullen zij daarnaar leven. Het vernieuwde Thoraverbond bekrachtigt dus de landbelofte en maakt het wonen in het land pas echt mogelijk. Daarom blijft er nog een rust over voor het volk van God (Hebreeën 4). Net als Abraham in zijn tijd is Israël nog onderweg naar de 'toekomstige stad'.

AVONDMAAL EN NIEUWE VERBOND

In hoeverre leeft er besef hiervan ook in de gemeente als het Avondmaal wordt gevierd? Die vraag werd in de redactie bij de voorbereiding van dit nummer van *Israël en de Kerk* gesteld. Is er in de viering van de sacramenten wel het besef dat het nieuwe verbond is opgericht met Juda en Israël?

De beleving van de sacramenten is natuurlijk een persoonlijke zaak. Dat kun je niet voor anderen invullen. Maar we kunnen wel veilig veronderstellen dat het besef dat het nieuwe verbond met Israël gesloten wordt in de beleving van doop en avondmaal niet op de voorgrond staat. Dat blijkt ook uit een klein onderzoekje waarover een aantal jaren geleden in *Kontekstueel* geschreven werd[4]. Een aantal predikanten en 'representatieve gemeenteleden' werd geïnterviewd. Een van de conclusies was dat gemeenteleden de viering van het Avondmaal vooral beleefden als een moment van herdenken (sic) van Jezus' offer, naast besef van zonde en genade en viering van de gemeenschap met elkaar, terwijl de geïnterviewde predikanten vooral de nadruk legden op de gemeenschap[5] met Christus.

Daarom tenslotte nog een enkele stippellijn om juist in het Avondmaal de verbondenheid met Israël te beleven.

In de inzettingswoorden die de apostel Paulus citeert staat: "Deze beker is het nieuwe verbond in Mijn bloed" (1 Korinthe 11:25). Deze woorden herinneren aan de verbondssluiting op de Sinai (Exodus 24:4). Met deze handeling en deze woorden bekrachtigt en vernieuwt Jezus het verbond dat op de Sinai met Israël gesloten werd. Klaus Wengst[6] merkt op: "Dat betekent verder dat degenen die aan deze maaltijd – eucharistie / avondmaal – deelnemen tot Gods onderwijs, de Thora, verplicht worden." Vergeving van zonden (het nieuwe verbond) doelt ook op een vernieuwd leven, waarvan de Thora de maatstaf is.

De belofte van het nieuwe verbond wordt bij de beker vernieuwd. Dit gaat natuurlijk eerst en vooral over Israël. Maar de gemeente? Wij komen erbij, dankbaar en bescheiden. In solidariteit met Israël[7].

Gemeenschap met Christus impliceert ook gemeenschap met Israël. Zo worden wij verbonden met de God van Israël. Dit zal in de prediking, ook in de prediking rond het Avondmaal, naar voren moeten komen. Misschien leren we er ook weer van wat het is om vreemdeling en bijwoner te zijn.

Er is geen vieren zonder leren. De woorden moeten dus uitgelegd worden tot op die solidariteit met Israël. Dat geldt ook voor de handelingen, de elementen en de liturgische teksten. De zegen over het brood en de wijn herinnert aan de zegen die Israël vanouds en tot op de dag van vandaag uitspreekt. Zouden we die *berachot* (waar ook Jezus nog op zinspeelt, Mat. 26:29 et par.) niet ook in de Avondmaalsliturgie op kunnen nemen? Ten slotte kan de verbondenheid met Israël ook in het tafelgebed tot uitdrukking komen[8]. Wij zijn met Israël verbonden in de lof en de aanbidding van de God van Israël (Romeinen 15:10). De tafel waar de gemeenschap gevierd wordt is dan wel bij uitstek de plaats om met de lof van Israël in te stemmen.

4. J.A.G. Bosman en J.H.F. Schaeffer, "Het Avondmaal in de praktijk" in: Kontekstueel 30 nr. 3 (januari 2016). Gelezen op www.kontekstueel.nl/archief-kontekstueel.

5. Waar m.i. het Bijbelse woord 'gedenken', dat in het heden present stelt, beter bij past dan 'herdenken', dat de afstand tussen heden en verleden, het 'er niet meer zijn', benadrukt.

6. Klaus Wengst, Christsein mit Tora und Evangelium. Par. 8: "Die Abendmahlstexte in Jüdischer Kontext gelesen." Blz. 134.

7. Wengst, ib. 142

8. In het Dienstboek van de Protestantse Kerk staan teksten van Willem Barnard die aansluiting zoeken bij de Joodse kalender, o.a. Rosj Hasjana en Jom Kippoer (rubriek Tafelgebeden, nr. 21).

Paulus en het Apostelconvent

Van de Duitse uitdrukking 'Vom Saulus zum Paulus werden' bestaat geen Nederlandse versie. Maar de gedachtegang is ook de vaderlandse exegese niet vreemd. De uitdrukking is nogal tendentieus. Zij geeft immers niet alleen de op zichzelf verheugende boodschap aan, dat Saulus van vervolger tot volgeling van Jezus Christus is geworden. Maar de verandering van naam suggereert ook dat de apostel der heidenen zijn Joodse geloof heeft vervangen door het christelijke geloof. Alsof hij het Jodendom vervangen heeft door een andere godsdienst die het christendom is gaan heten.

DR. L. ENGELFRIET

Het gaat in de godsdienst van Joden en christenen echter om dezelfde God, de God van Israël. Maar bij de interpretatie of exegese van het Woord komen vaak grote verschillen aan het licht. De woorden van God zijn niettemin de Joden toevertrouwd en door hen aan de volkeren bekendgemaakt. Dit uitgangspunt is door Paulus in zijn brief aan de Romeinen verwoord (3:2). Hij stelde in deze en andere brieven zijn Joodse afkomst centraal, zowel voor als na zijn ommekeer en beproeving, waarmee hij in Jezus zijn Heer heeft erkend. De 'Handelingen' van Paulus zijn door de evangelist Lukas beschreven. Lukas is zijn bevriende dokter (Kol. 4:14)[1]. Slechts in enkele gevallen, zoals in het geval van doodsdreiging, heeft Paulus van zijn Romeinse burgerrecht gebruik gemaakt (23:27).

MISVERSTAND OVER PAULUS

Het misverstand over Paulus vloeit voort uit de historisch gegroeide tegenstelling tussen de twee Bijbelse godsdiensten, die men in de Joodse apostel Paulus heeft verpersoonlijkt en terugleest in zijn brieven. De Handelingen der apostelen behandelen de problematische omgang van Joodse met niet-Joodse christenen. Die is opgekomen in de eerste gemeente van Antiochië, waarin de naam van de christenen voor het eerst in gebruik genomen is (11:26). Tijdens het Apostelconvent komen deze verschillen van inzicht tussen de apostelen afkomstig uit de Farizeeën met Paulus en vooral met Petrus aan het licht.

De verdeeldheid over het houden van de Wet van Mozes, of liever gezegd, het leven uit de Thora, is groot en sterk. Paulus en Barnabas stellen op grond van hun ervaring in Antiochië het standpunt van de Judaïsten ter discussie. Dat beoogt de besnijdenis van de bekeerde heidenen, wat het doen van de volledige Thora inclusief de traditionele uitleg met zich meebrengt. In de ogen van Jakobus ziet Simon Petrus uit de gojim echter ook een bijzonder volk voortkomen, dat door God erkend wordt. Deze gelovigen hebben de

1. Over hun vriendschap en de ontzaglijke inspanningen die de apostel der heidenen zich in de naam van zijn Heer getroostte, gaf de internist G.A. Lindeboom in zijn Dokter Lukas belangwekkende informatie.

evangelische oproep beantwoord en daardoor is ook op hen de heilige Geest uitgestort. Maar betekent deze uitstorting ook opheffing van Israël? De volkeren wordt door de Judaïsten een juk opgelegd dat zij in de ogen van Petrus niet kunnen dragen, hoewel de Joden in zijn ogen ook tekortschieten.

Hij lijkt daarmee voor te stellen, dat er één christelijke gemeente van Joden en niet-Joden moet worden gevormd. De uitwerking van deze gedachte heeft immers de grondslag gelegd voor de totstandkoming van de algemene katholieke kerk. Petrus wordt door haar als de grondlegger beschouwd (Mat. 16:18). Petrus heeft door goddelijke openbaring in Jezus de Messias als de beloofde verlosser herkend. De kennis van diens komst stamt uit zijn Joodse traditie. Bij de bevestiging daarvan door de Here Jezus spreekt Jezus zelf van de goddelijke Rots als basis van de gemeente. De rots is een vaste aanduiding van de Here God die kenmerkend is voor het Oude Testament (Tenach). Jezus spreekt met Petrus niet over de kerk, die er nog niet was, maar over de gemeente van het volk Israël, dat hersteld wordt door de Zoon van de levende God, die de Thora vervult en zo 'de vervallen hut van David' herstelt. Petrus, de rotsman, wordt hier dus door Jezus als beschermer van de herstelde gemeente van Israël aangesteld.

DE VROEGE KERK

Helaas is de vroege kerk er wel van uitgegaan dat zij de taak van Israël heeft overgenomen. Ignatius, bisschop in Antiochië, zag in het christendom zelfs een onvergelijkelijke, gloednieuwe godsdienst. Hij vond dan ook dat gelovigen in Jezus Christus niet meer Joods konden leven. Hij koesterde niettemin geen haat tegen Joden, die bovendien destijds met niet-Joden in Antiochië vreedzaam samenleefden. Maar hij ontkende de blijvende waarde van hun roeping. Ignatius wilde als martelaar sterven. Omdat hij naar het martelaarschap smachtte, verbood hij in zijn brief aan de Romeinen iedere poging om zijn dood te verhinderen. Zijn brieven tonen grote waardering voor Paulus en voor zijn werk in Antiochië. Maar hij heeft Paulus vertekend door de christenen afkeer van de Joodse verhalen in te boezemen. Reeds de gelovige profeten vervingen in zijn ogen de Sabbat door de dag des Heren. Wie ze verenigde, bewees de genade niet te hebben ontvangen. Opmerkelijk is wel zijn uitgesproken oordeel over de schuldigen van de kruisiging, waarvoor hij uitsluitend Pilatus en Herodes verantwoordelijk hield.

De zienswijze van Ignatius viel ongetwijfeld in de smaak bij Marcion die een anti-Joodse lezing van Paulus en Lukas voorstond. Zijn anti-Joodse selectie van de Bijbelboeken is weliswaar door de kerkvaders veroordeeld, maar niet zijn anti-Joodse lezing. De zienswijze van Ignatius gaat ook regelrecht in tegen alles wat Paulus als Jood voorstond. Over de zonde van Israël moeten de heidenen volgens Paulus zwijgen. Dat is hun zaak binnen het verbond met hun God. De volkeren behoren de Joden gastvrij te onthalen. En de betekenis van Israël als 'olijf' naar waarde schatten. Paulus gebruikt juist in dat kader van de brief aan de Romeinen (9-11) de verbondsnaam Israël. En, wat meer is volgens het evangelie van Lukas, letten op de Joodse geboorte en opvoeding van Jezus die door de vriend van Paulus het duidelijkst is beschreven. Het Jodendom was volgens Ignatius echter bestemd om op te gaan in het christendom[2].

Paulus heeft het verschil tussen Israël en de christelijke gemeente echter gehandhaafd. Dat is uit het onderscheid dat hij in zijn brieven maakt af te leiden. Bijvoorbeeld als hij tot de gemeente van Korinthe spreekt over de bediening van de verzoening die er is ter wille van de redding van de volkeren. Aan het einde van de tijd zal God die de Here Jezus opgewekt heeft, ons en u opwekken (2 Kor.4:14). Met ´ons´ doelt Paulus op de Thoragetrouwe Joden, waartoe hij ook de apostelen en zichzelf rekende. Beiden, de Joden en de christenen uit de volkeren, staan in hetzelfde geloof dat Paulus in Christus als de vervuller van de Thora ziet samengevat. Maar uit het onderscheid tussen 'ons en u' blijkt ook dat er twee wijzen van geloven zijn. Dat onderscheid wordt ook door Jakobus gemaakt.

2. vgl. Rengstorf und Kortzfleisch (ed.), Handbuch 'Kirche und Synagoge', Stuttgart 1988

De woorden van God zijn de Joden toevertrouwd en door hen aan de volkeren bekendgemaakt

DE ROL VAN DE BROEDER DES HEREN

Het voorstel van Jakobus, de broeder des Heren, biedt tijdens het Apostelconvent een oplossing (15: 13-21), die omgang mogelijk maakt tussen de genoemde groeperingen, zonder dat ze in elkaar opgaan. In zijn oplossing komt niet alleen de blijvende betekenis van Israël als volk van de Thora tot zijn recht, maar wordt dankzij het herstel van 'de vervallen hut van David' ook de weg gebaand voor de toegang tot het heil van de gelovigen uit de volkeren. Jakobus baseert die toegang van de volkeren (heidenen) vooral op de profetie van Amos (9:11-12). Israël wordt hersteld, opdat de overige mensen de Here zullen zoeken.

Hij citeert die echter zonder Edom apart te noemen. Dit kan met de vertaling van de Septuagint verklaard worden[3]. Mogelijk lijkt mij ook dat Edom als afstammeling van Esau dichter bij Jakob-Israël stond. Deze verwijzing brengt de Godsspraak tot Rebecca bij de komst van haar tweeling in herinnering. Die hield in dat de oudste (Esau en de Edomieten) de jongste (Jakob-Israël) als eerstgeborene behoorde te erkennen. Esau werd destijds door de Farizeeën – maar ook nog eeuwen later door hun rabbijnse opvolgers – vereenzelvigd met Rome[4].

De oplossing van Jakobus roept in de praktijk nog wel de nodige vragen op. Proselieten moesten zich onverkort aan de Thora houden. Daarbij gaat het niet alleen om de vijf boeken van Mozes, maar ook om de mondelinge overlevering, die voor de levensstijl van een stroming binnen de Farizeeën belangrijk was. Vanouds kende de Joodse gemeenschap de mogelijkheid voor de omgang met Godvrezenden. Met het oog daarop werd de gelovigen uit de heidenen de verplichting opgelegd zich te houden aan de Noachidische geboden. Die geboden wil Jakobus vasthouden. Maar hoe worden ze uitgevoerd? Alleen op gezag van het voorschrift dat ontleend is aan de Thora, of vanuit eigen intrinsieke waardering? De mondelinge leer van de Farizeeën hanteert bovendien voor de omgang met niet-Joden nauwgezettere maatstaven dan Paulus aan zijn volgelingen voorhield.

3. vergelijk het artikel over identiteit in Israël en de kerk van K. de Vreugd, jrg. 2019,2

4. vgl. D. Flusser 1968, F. de Graaff 1982 en Hacohen 2019

Ik geef een voorbeeld dat betrekking heeft op het verbod op afgoderij. Het verbond met de God van Israël vormt de kern van het bestaan van Israël als volk. De besnijdenis, die het verbond uitdrukt, en de sabbat behoren tot de belangrijkste verplichtingen. Daardoor onderscheidt het volk van de Thora zich van de niet-Joden, de gojim. Om een echt volk in Bijbelse zin te zijn, is dan ook een radicale afwijzing van afgoden vereist. Daarom moeten ook Godvrezenden zich daaraan houden. Daarbij is ook de onreinheid van spijzen in het geding, die niet alleen afhankelijk is van ongewassen handen (Mat. 15:2). Met een onjuist beroep op het visioen van Petrus (Hand. 10) hebben de kerkvaders beweerd dat Petrus onreine dieren mocht eten, omdat de wet van Mozes vervallen was. Paulus geeft echter aan dat alleen het voedsel waarvan je weet dat het voor afgoden bestemd was, niet gegeten mag worden (1 Kor. 10).

Dit voorbeeld, dat ik hier niet verder kan uitwerken, laat zien dat de toepassing van de Noachidische geboden niet eenvoudig is. Toch zijn de verschillende opvattingen over de betekenis van de Thora voor Israël en de volkeren in het besluit van het convent zo verwoord dat Joodse en niet-Joodse christenen ermee konden leven. Dat is niet verwonderlijk in het besef dat ze beiden eruit mochten leven. Niet alleen omdat de Noachidische geboden ook in de Thora voorkomen. Maar omdat de eenheid in Christus betekent dat zijn goddelijke wijsheid die de Thora op aarde gedaan heeft de toegang voor de gojim opent. Voor de Joden betekent zijn komst dat het beschikte ogenblik is aangebroken (kairos) maar voor de volkeren die de joodse heilshistorie missen, breekt de volheid van de tijd (chronos) aan (Gal. 4:4). Daardoor wordt de zinloze kringloop van leven en sterven opgeheven en krijgt het bestaan zin en doel. Jezus herstelt en vult aan wat Israël als Gods volk tekortschoot.

LUKAS OVER PAULUS

De evangelist Lukas, de schrijver van het boek Handelingen, gebruikt de Romeinse naam Paulus niet zolang de apostel zich onder Joden bevindt. En dan ook niet als hij op weg naar Damascus door Jezus wordt aangesproken met de woorden: “Saoel, Saoel, waarom vervolg je mij?” Dan hoort hij van Jezus zelf wie hij vervolgt. Saulus erkent in het hemellicht dat hem ter aarde werpt zijn Heer en grote Leermeester, wiens bevel hij daarop volgt. Pas bij de confrontatie met de Romeinse proconsul Sergius Paulus komt zijn dubbele naam in het Bijbelboek Handelingen voor het eerst ter sprake. Deze verstandige Romein heeft belangstelling voor het Jodendom getoond. Daarom heeft hij contact met de Joodse pseudoprofeet Bar-Jezus. Maar de Romein wil ook van Paulus en Barnabas het woord van God horen. Vol van de heilige Geest wijst Paulus Bar-Jezus terecht (13:9).

Over de zonde van Israël moeten de heidenen volgens Paulus zwijgen

Zou Sergius Paulus proseliet willen worden, dan moet hij in de orthodoxe gedachtegang van Saulus de hele Thora doen; daardoor zou hij het Romeinse gezag openlijk niet meer als het hoogste gezag kunnen erkennen. Saulus, in deze tekst ook Paulus genoemd, wijst de Romein echter de weg van Jezus, een weg die de volkeren naar de God van Israël voert, maar waarin de overvloedige gerechtigheid van Jezus, oftewel diens offer, bemiddelt. Bij

de volgelingen van Jezus treedt de afkeer van de vergoddelijkte keizer niet op de voorgrond. Bij de Farizeeën wel, zoals blijkt uit het feit dat volgens Flavius Josephus meer dan zesduizend Farizeeën weigerden een eed van loyaliteit aan Herodes af te leggen.

Lukas toont bovendien meer sympathie voor de Farizeeën dan de andere evangelisten. Zo vermeldt hij dat zij er bij Jezus op aandringen om te vertrekken, omdat Herodes hem wil doden (13:31). De gruwelijke meedogenloosheid van de Herodessen is bekend. Een ander voorbeeld: in Handelingen 5 verzet de Farizese leider Gamaliël zich tegen de Sadduceeën die Petrus en andere apostelen willen ombrengen. Paulus is onderwezen door Gamaliël, een kleinzoon van Hillel, een gematigde Farizeeër. In zijn verdediging tegen de Judeeërs voor het Sanhedrin zegt hij: "Ik ben een Farizeeër en een zoon van Farizeeërs en ik word veroordeeld over de hoop en de opstanding der doden" (23:6). En voor de mannenbroeders van het Sanhedrin bestraft Paulus de hogepriester Ananias, omdat hij zich aantoonbaar niet aan de wet houdt. Hij krijgt daarop bijval van de Farizeeërs die in Paulus een geestverwant zien (23:6-9). In beide geschriften van de hand van Lukas komen we voorbeelden van wetsgetrouwheid tegen die aan de opvatting van de Farizeeën tegemoet komen. Zo begint zijn evangelie met de introductie van mensen die onberispelijk wandelen in de geboden en inzettingen des Heren. Dat geldt in het bijzonder voor Jezus en zijn familie. Zijn wijsheid in de Thora verwondert de leermeesters in de tempel.

In de context van het evangelie van Lukas en de door hem beschreven Handelingen der Apostelen vormen de beide namen van Saulus en Paulus een twee-eenheid (13:9). Paulus is Jood gebleven, maar zijn evangelische opdracht is gericht op en bestemd voor de niet-Joden. In de oorspronkelijke titel van Handelingen was dan ook sprake van de opdrachten die Jezus aan zijn apostelen gegeven heeft. De bestemming van Paulus wordt door hem zelf uitgesproken in zijn brief aan de Galaten: hij is door zijn God en Vader sinds de schoot van zijn moeder afgezonderd (1:15) en door zijn genade geroepen (vgl. Jesaja 49:1). De twee-eenheid die Paulus in zijn eigen roeping kan verenigen, blijkt in de eerste christelijk genoemde gemeenschap van Antiochië, die uit christenen uit de Joden en uit de hellenistische cultuur bestaat, echter zeer problematisch (11:19-21). Met het oog op eventuele afgoderij vonden Jeruzalemse Joden, dat ze niet gezamenlijk met niet-Joden konden eten (Galaten 2: 11-14). Behalve de tafelgemeenschap is ook de Joodse identiteit, i.c. de besnijdenis in het geding. Dit conflict wordt tijdens het apostelconvent in Jeruzalem behandeld en is door Jakobus opgelost.

Over de godsdienstige waarde van de afkomst is Paulus in zijn diverse brieven duidelijk. Ieder moet volgens Paulus blijven in de roeping waarin hij werd geroepen. Als apostel van Jezus Christus schrijft hij in zijn eerste brief aan de Korinthiërs (7:17-19): "Alleen, ieder zoals de Here hem heeft toebedeeld en zoals God hem heeft geroepen, zo moet hij wandelen. En zo gebied ik in alle gemeenten (hierbij zou je ook aan toekomstige kerken kunnen denken, maar het geldt vanzelfsprekend ook voor synagogen). Werd iemand als besnedene geroepen, dan moet hij dat niet weer laten overtrekken; is iemand met een voorhuid geroepen, dan moet hij zich niet laten besnijden. De besnijdenis is niets en het hebben van de voorhuid is niets, alleen het houden van Gods geboden."

TIMOTHEÜS EN TITUS

Paulus past deze zienswijze toe in de benadering van zijn leerlingen en latere medewerkers bij de organisatie van nieuwe gemeenten: de Jood Timotheüs en de niet-Jood Titus. Timotheüs is volgens Handelingen op jonge leeftijd door Paulus tot geloof gekomen en door hem als Jood besneden. Tegenover de eerste benadrukt Paulus in zijn tweede brief de eerbied voor zijn voorouders en de afstamming van Jezus uit het huis van David. Hij waarschuwt hem voor ketters met wie reeds Mozes te maken had. Hij moet zich als soldaat dienstbaar maken. Zo'n heilsoldaat lijdt onder

het kwaad. Hij moet de ronselaar van soldaten tevredenstellen en zich niet om zijn levensonderhoud bekommeren. Uit de beeldspraak die Paulus hier gebruikt, blijkt dat hij deze Joodse leerling verwantschap met zijn eigenlijke opdrachtgever, de grote Zoon van David, toeschrijft.

In zijn brief aan Titus waarschuwt Paulus hem voor de dwaalwegen van de ketters op Kreta, waar Titus in de geest van Paulus opzieners van onbesproken gedrag moet aanstellen. Dat zal niet meevallen, want volgens een Kretenzische profeet zijn de Kretenzers altijd leugenaars, voegt hij Titus toe. Opmerkelijk is zijn vermaning dat de oudsten zich aan de overheid en het gezag moeten onderwerpen. Hier dus geen kritische houding t.o.v. de overheid. Gelovigen moeten zich volgens Paulus door hun goede werken onderscheiden. Daartoe zijn zij gerechtvaardigd door genade en door de vernieuwing van de heilige Geest in staat gesteld. Titus heeft Paulus naar het apostelconvent begeleid. Hij wordt volgens de brief aan de Galaten (2:4) niet besneden, hoewel Joodse christenen daarop hebben aangedrongen. Die eis heeft Paulus in krasse bewoordingen afgewezen.

Jezus herstelt en vult aan wat Israël als Gods volk tekortschoot

Paulus heeft er dus geen geheim van gemaakt dat hij Jood is. In het bijzonder met hun geloofsijver en respect voor de traditie. Behalve de brief aan de Galaten geven de Handelingen daar blijk van. Weliswaar stammen nogal wat voorbeelden van geloofsijver van Paulus uit de tijd van voor Damascus of ze komen in polemieken met zijn Joodse critici naar voren. Bijzonder scherp is zijn uitval tegenover de Judeeërs in de gemeente van de Tessalonicenzen (I, 2: 14-16). Zijn uitval is des te opmerkelijker omdat de Judese kritiek op Paulus overeenstemt met zijn eigen vroegere standpunt. In deze tekst noemt Paulus ook het doden van Jezus en de vervolging van de profeten. De historische kritiek heeft op grond van de vervolging van de profeten verondersteld dat deze tekst later is toegevoegd. Het is m.i. ook mogelijk dat Paulus zijn missie geen Joods karakter wilde geven om Romeinse weerstand tegen zijn zending te voorkomen. Dat die tegenstand er was, blijkt uit anti-Joodse Romeinse geschriften met de kwalijke zegswijze dat de Joden tegen alle mensen zijn.

ISRAËL ALS ZEGEN VOOR DE VOLKEREN

Toch is zijn roeping die hij later omschrijft als apostel der volkeren, ook doortrokken van het besef dat Israël een blijvende roeping heeft. Dat gold ook voor de blijvende betekenis van de Joodse wet, wat Paulus aan niet-Joden heeft voorgehouden. Israëls blijvende roeping vooronderstelt immers trouw aan de wet. Wel is duidelijk dat Paulus kritisch staat tegenover uitwendig wettisch gedrag (letter i.p.v. geest). Toegepast op de besnijdenis stelt Paulus dat zowel de lichamelijke als de geestelijke besnijdenis van het hart kenmerkend zijn voor de Jood. Jood ben je volgens Paulus in de brief aan de Romeinen in het verborgene en besnijdenis is iets van het hart. Maar de betekenis ervan is groot en bepalend voor het vertrouwen op God (2:28-3:2). Paulus volgt hier de Thora en de profetische uitspraken die Israël zijn toevertrouwd (vgl. Leviticus 26:41, Deuteronomium 10:16 en Jeremia 4:4). Eenzijdige lichamelijke of geestelijke verabsolutering wijst Paulus af.

Deze voorbeelden laten zien dat Paulus

de blijvende roeping van Israël voorstond. Maar anti-Joodse lezers hebben uitspraken van Paulus aangewend om hem als bestrijder van de Joden te typeren. Hierbij kunnen wij onder meer denken aan Seneca en Tacitus. Seneca vond de Joden zelfs de gevaarlijkste vijand van het christelijke geloof. Het is wellicht de scherpte van sommige bewoordingen van Paulus, die er bij anti-Joodse lezers toe geleid heeft de geschriften van Lukas en de brieven van Paulus in de Bijbel centraal te stellen. Dat is in ieder geval zo geweest bij Marcion. Maar dat is ook gebeurd door kerkleiders. Ignatius vond zoals gezegd het onjuist voor gelovigen om van Jezus Christus te spreken en tegelijk Joods te leven. Dat was in zijn ogen onverenigbaar. Dat gaat regelrecht tegen wat Paulus deed in. Bij Lukas is explicietere waardering voor de Joden te vinden dan bij de andere evangeliën.

Het Apostelconvent is ten slotte van wezenlijk belang om de overeenkomst en het verschil tussen Joden en christenen onder ogen te zien. Dat blijkt uit het zogenoemde Apostelbesluit, in het bijzonder uit de zin waarmee Jakobus zijn oplossing voor hun omgang afsluit. “Want Mozes heeft vanaf de oudste geslachten in elke stad (mensen) die hem verkondigen, door hem elke sabbat in de synagogen voor te lezen.” Jakobus zegt in dat besluit niet dat de Noachidische geboden voor de Joden voldoende zijn, dat geldt alleen voor de volkeren. Die geboden zijn niets minder dan een trait d’union. Als motivering van de verbinding volgt de zin die begint met ‘Want’: Mozes (de hele Tora) wordt in elke stad verkondigd. Dat gebeurt in elke stad elke sabbat in de synagoge. Zo blijft de verbinding met de volkeren in stand. Hieruit volgt dat deze dienst van de synagoge voor de kerk een onmisbare zegen is. Dat behoort de kerk zich te realiseren, als zij zegt dat haar verbondenheid met Israël onopgeefbaar is. Met de bewuste aantasting van deze gebedsplaatsen komt de verbinding met God en zijn genade in gevaar.

Israëls blijvende roeping vooronderstelt immers trouw aan de wet

Het Oude Testament en het gesprek over antisemitisme

Op de studiedag[1] vorig jaar in Ede (1 september) was de vraag aan de orde wat de kerk kan doen tegen het opkomende antisemitisme. Ik zei toen dat het niet toevallig is dat antisemitisme altijd gepaard gaat met een afkeer van het Oude Testament. En omgekeerd is het zo dat als de kerk gêne heeft voor het Oude Testament zij zich nauwelijks kan verweren tegen antisemitisme. Drs. Kees de Vreugd vroeg mij dit punt uit te werken in een artikel. Dat probeer ik nu te doen.

DR. AD PROSMAN

Dr. A.A.A. Prosman is emeritus predikant in de PKN

1. Naar aanleiding van de schuldverklaring van een aantal kerken uit de Gereformeerde Gezindte (noot van de redactie)

De kritiek op Israël staat niet los van de kritiek op het Oude Testament. Van oecumenische zijde (de Wereldraad van Kerken) nemen kerken regelmatig een belerende houding aan tegenover Israël. Het is een goede zaak als voor misstanden in Israël aandacht gevraagd wordt, zoals de onnodig vernederende controles van Palestijnen bij de checkpoints, het voortdurend uitbreiden van nederzettingen op de Westoever en de onteigening van huizen in Oost-Jeruzalem. Niet goed is echter dat altijd één partij wordt aangeklaagd. Maken de kerken zich ook druk om Hamas-terrorisme, moslim-terrorisme, IS-terrorisme? De Wereldraad van Kerken heeft zich nooit positief uitgelaten over de staat Israël. Tijdens de oprichtingsvergadering in Amsterdam op 23 augustus 1948 had de Wereldraad niet veel op te merken over de staat Israël die een paar maanden daarvoor was uitgeroepen. Men volstond met de nietszeggende uitspraak dat 'de staat Israël het werk van de kerk extra belast met een politieke dimensie van haar werk'. Verder wilde men geen oordeel uitspreken over de 'the political aspects of the Palestine problem'. Wel werd opgeroepen om de zending onder de Joden

weer serieus ter hand te nemen. Hieruit blijkt dat de kerkelijke leiders, in Amsterdam bijeen, geen enkel gevoel hadden voor het drama dat zich had voltrokken. Iedereen had toen kunnen begrijpen dat kerken die vaak wegkeken toen miljoenen Joden werden weggevoerd niet in de positie waren om Joden te gaan bekeren. Dat was de valse start van de Wereldraad. Er is nooit sympathie geweest voor het Jodendom of voor de staat Israël. Dat de Wereldraad zich nog vele malen met Israël zou bezighouden was geen positief teken, want herhaaldelijk zou de Wereldraad uitspraken doen ten nadele van Israël. Hoe moeilijk het onderwerp 'Israël' ligt bleek in 1955. De Wereldraad kwam bijeen in Evanston. Deze vergadering had als motto 'The Hope of Israel'. In reactie op dit thema verzocht de bisschop van Jeruzalem het centraal comité dringend om elke verwijzing naar Israël achterwege te laten. Het zou alleen over het geestelijke Israël moeten gaan en niet over het vleselijke Israël.

HET WARE ISRAËL

Daarmee had deze bisschop wel een punt. Want op die manier is in de loop der eeuwen meestal over Israël gesproken. Ondanks het feit dat het Oude Testament over het vleselijke Israël schrijft, sprak en preekte de kerk over het geestelijke Israël. Het concrete Israël verdween achter de allegorie: er werd bijna uitsluitend op een figuurlijke, symbolische wijze over Israël gesproken. Als het over Israël ging, ging het eigenlijk over de kerk. Zoals Ezau symbool werd van verwerping, zo was Israël (Jakob!) symbool van verbond en verkiezing. Vervolgens werd de kerk als het ware Israël, als de 'ware Jakob', gezien. Dat riep spanning op tussen de kerk en de concrete aanwezige Joodse gemeenschap, wat tot pogroms leidde in de Middeleeuwen – zelfs tot in de negentiende eeuw in Oost-Europa – en wat leidde tot wat daarna gebeurde. Toch moet ook gezegd worden dat deze vervangingsleer in grote delen van het gereformeerde protestantisme lang niet altijd leidde tot hoogmoed en verachting van de Joden. Met het oog op het gereformeerde protestantisme is het eenzijdig om van een vervangingsleer te spreken. Het is eerder een combinatie geweest van vervanging èn *vereenzelviging*. In die zin werd namelijk over Israël gepreekt. Men vereenzelvigde zich met Israël en dat betekende dat zoals Israël door God gestraft werd ook de kerk gestraft kon worden. Zoals Israël in ballingschap ging, kon de kerk in ballingschap gaan vanwege haar zonden. Zij kon net als Israël door Gods oordeel getroffen worden. De vervangingsleer leidt tot hoogmoed, maar vereenzelviging niet. Niet: voor de Joden is het oordeel en voor ons de verkiezing. Zo kon het gaan maar zo hoefde het niet te gaan. Trouwens, de uitverkiezing was niet bepaald een bron van hoogmoed, meestal een bron van onzekerheid. De teneur was veel vaker: wat Israël overkwam kan ook ons overkomen. Zo ontstond een waarschuwende prediking die in bepaalde situaties iets profetisch kon hebben. Daardoor was er herkenning: wat toen gebeurde in het Oude Testament herhaalt zich in de kerk en in het persoonlijke leven. De schaduwzijde is dat

De kerkelijke leiders, in Amsterdam bijeen, hadden geen enkel gevoel voor het drama dat zich had voltrokken

men de concrete eigentijdse Jood in dorp en stad meestal niet zag staan.

HET HISTORISCHE ISRAËL

De eeuwen door was de geschiedenis van Israël met haar vele dieptepunten en bijzondere hoogtepunten een onuitputtelijke bron voor de prediking. De historische betrouwbaarheid werd niet in twijfel getrokken. Ondanks de belangrijke plaats van de allegorie werd de historische betrouwbaarheid geen moment in twijfel getrokken. Dat is winst. De moderne oudtestamentische wetenschap is wat dat betreft veel terughoudender. De oerverhalen (schepping, zondvloed, spraakverwarring, uittocht) kunnen niet historisch geduid worden. Ze hebben veel zeggingskracht maar hebben geen basis in de historische werkelijkheid. Die vaste bodem is er wel zodra Israël als volk op het wereldtoneel verschijnt. We zouden zelfs kunnen zeggen dat Israël als het ware klem gezet wordt in de geschiedenis. Omdat alles wat met geschiedenis te maken heeft tijdelijk is en dus van voorbijgaande aard, geldt dat ook voor Israël. Er komt een moment dat Israël z'n tijd gehad heeft. In die zin wordt meestal naar Israël gekeken en zo wordt ook over Israël gepreekt.

Weinigen hebben er behoefte aan om de historische betrouwbaarheid van de bijbelse verhalen te betwijfelen. Maar de geschiedenis staat niet stil. Christus wordt geboren, wat betekent dat de tijd van het *volk Israël* voorbij is. De gemeente (ecclesia) ontstaat en die bestaat niet uit volken maar uit *individuen*. Joodse individuen en heidense individuen. Zo raakt Israël *als volk* uit beeld.

ISRAËL ALS VOLK

In verband hiermee nog deze opmerking: het feit, dat het merendeel van de Joden Jezus niet als Messias aanvaardden, is niet het enige geding tussen Israël en de kerk. Ook al hadden de Joden Jezus massaal aanvaard, dan nog was er een ander probleem. Het probleem van het volk, want er is een nieuw volk van God ontstaan: de gemeente als een samenstelling van individuen. Wat kan dan de heilsbetekenis van Israël *als volk* nog zijn? Er zijn dus twee problemen: is Jezus de Messias en kunnen christenen Israël nog als volk zien? Daarover doordenkend staat de kerk voor de vraag of het bestaan van Israël als volk de voortgang van het evangelie niet in de weg staat. Dat is mijns inziens de diepste reden waarom nogal wat kerken in hun theologie geen ruimte hebben voor Israël als volk. Individuele Joden bestaan, maar het bestaan van een Joodse volksgemeenschap is achterhaald. De kerk wacht ook niet op de bekering van Israël *als volk*, maar alleen op de bekering van individuele Joden. Dat betekent verder dat het bestaan van Israël *als volk* eerder een probleem is dan een teken van hoop. Dat is precies de houding van de Wereldraad van Kerken in 1948 en daarna.

Met het oog op het gereformeerde protestantisme is het eenzijdig om van een vervangingsleer te spreken

Nogmaals: er zijn twee problemen. Goede Vrijdag is een 'probleem', namelijk de ver-

werping van de Messias en Pinksteren is ook een 'probleem': er is een nieuw volk van God, dat uit individuele leden bestaat die samen een nieuw lichaam vormen. Israël als volk wordt voortaan hoogstens nog gezien als een gewoon volk dat bestaansrecht heeft op grond van internationaal recht maar dat theologisch zonder betekenis is. Vandaar dat de bisschop zei: het moet over het geestelijke Israël gaan, niet over het vleselijke (lees: het concrete) Israël. Het vleselijke Israël is voortaan één van de vele volken en met die vele volken onderhoudt God geen bijzondere relatie.

DE SPANNING TUSSEN VOLK EN LICHAAM

Dit alles werkt door in de omgang van de kerk met het Oude Testament. De ontkoppeling van God en Israël *als volk* had tot gevolg dat de kerk het Oude Testament anders ging lezen. Dat kon niet uitblijven. Als in het heden Israël als volk niet meer van belang is, dan werpt dat z'n schaduw over het Oude Testament. Israël *als volk* staat bij het lezen van het Oude Testament onder het voorteken van de opheffing als volk van God, want dat is toch het gevolg van Pinksteren? Pinksteren betekent dat door het geloof Jood en heiden één lichaam gaan vormen. Daarin toestemmen is voor de Jood net zo moeilijk als het aannemen van Jezus als de Messias. De tragiek hiervan wordt nog versterkt omdat we ook nog eens het Oude Testament vanuit deze dubbele afwijzing gaan lezen. Want het Oude Testament lezend weten we hoe de afloop zal zijn. In dit opzicht lezen we als christenen het Oude Testament niet bepaald onbevooroordeeld. Dit alles versterkte de verwijdering en ook het onbegrip tussen Jodendom en kerk.

Er zijn dus twee problemen: is Jezus de Messias en kunnen christenen Israël nog als volk zien?

DE BLIJVENDE PLAATS VAN ISRAËL

Romeinen 9-11 heeft de kerk altijd bezig-gehouden. De hoop voor Israël die daarin verkondigd wordt heeft de eeuwen door een tegenwicht geboden tegen een triomfantelijke kerkelijke theologie. Paulus staat in een profetische traditie. Die traditie verkondigt gericht, oordeel en desondanks hoop. Denk aan Romeinen 11:1 'Heeft God Zijn *volk* verstoten? Volstrekt niet!' Op veel plaatsen in het Oude Testament, soms midden in de oordeelsaankondigingen, bevestigt God Zijn trouw aan Israël. De teksten van de profeten zijn ontroerend omdat pal naast de hardste veroordelingen de trouwbetuigingen van God staan. God zal Zijn volk uit het land wegrukken, schrijft Jeremia, maar 'nadat Ik het volk uit hen land weggerukt heb zal het gebeuren dat Ik zal terugkeren en Mij over hen zal ontfermen. Ik zal hen terugbrengen, een ieder naar zijn erfelijk bezit en een ieder naar zijn land' (12:15). In hoofdstuk 13: 'Ik', zegt God, 'zal hen stukslaan, de een tegen de ander, de vaders samen met de kinderen, Ik zal geen medelijden hebben, niet ontzien en Mij niet ontfermen, maar hen te gronde richten' (13:14). Dat klinkt als een definitief einde. Toch geeft de profeet de hoop niet op: 'Waarom zou U zijn als een radeloze man, als een held die niet verlossen kan? U bent toch in ons midden en wij zijn naar Uw Naam genoemd,

verlaat ons niet' (14:9). Altijd zet de profeet weer de voet tussen de deur. Het druist tegen het hele Oude Testament in om Israël als volk af te schrijven. Wie dat wel doet, laat na wat de profeten deden: blijven vasthouden aan de beloften van God. Als we dit in het oog houden kunnen we niet gemakshalve een tweedeling maken tussen het geestelijke en vleselijke Israël. Er is één Israël, ook al loopt er de scheidslijn van geloof en ongeloof er doorheen, zoals dat trouwens ook in de kerk het geval is.

DE KERK EN DE VERLEGENHEID MET HET OT

De kerk heeft de vragen rond Israël vastgelegd in kerkelijke uitspraken en soms in een kerkordeartikel, zoals de Protestantse Kerk, en bespreekt deze vragen op gemeenteavonden, door middel van cursussen en in de zondagse kerkdiensten. Maar de profetische worsteling rond deze vragen is de kerk meestal vreemd gebleven. Bij de profeten is alles in beweging. In de kerken en in allerlei kringen daaromheen is wat gezegd en beleden is ten aanzien van Israël gestolde waarheid. Het zijn standpunten. Meer een zaak van het verstand dan van het hart. Hoe komt dat? Ik houd het erop dat dit voor een groot deel te maken heeft met de moeite die wij met het Oude Testament hebben. Het diepe respect voor het Oude Testament is vooral de laatste jaren verloren gegaan. Voor de oorlog bracht K.H. Miskotte het Oude Testament in stelling tegen de theologie van de Duitse nazi-gezinde christenen. Het Oude Testament is een antiheidens getuigenis, zei Miskotte. Het drijft het (nazi)heidendom en alle demonen uit de wereld en leert ons te leven uit de bevrijdende en heiligende kracht van de Naam. Dietrich Bonhoeffer viel hoe langer hoe meer terug op het Oude Testament. Vooral in zijn gevangenisperiode, toen hij tot andere theologische inzichten kwam, las hij het Oude Testament met intense aandacht. De reden was dat in het Oude Testament een voortdurende beeldenstorm aan de gang is. Onze beelden van God kloppen vaak niet. Het zijn onze eigen voorstellingen van God. Die zitten ons in de weg en toch zijn we er zo aan gehecht. Dat alles ligt ver achter ons. Er is al langer iets gaande rond het Oude Testament en daarom de vraag: waar staan wij nu, nu het geestelijke klimaat een kentering heeft ondergaan?

Het druist tegen het hele Oude Testament in om Israël als volk af te schrijven

ONGEMAK

In grote delen van de diverse kerken functioneert het Oude Testament slechts als een 'koffer vol verhalen'. Je haalt eruit wat je mooi vindt en de rest laat je voor wat het is. Die verhalen doen het goed, maar de dramatiek, de pijn, de geloofsstrijd, de vertwijfeling en het uitzien naar verlossing, zoals bij de profeten, is afwezig. Wij lezen het Oude Testament met distantie, zoals een arts een patiënt bekijkt. Het Oude Testament is een patiënt met wie je geduld moet hebben en die hopelijk door de crisis komt. Er is waardering voor de verhalen in zoverre ze ons hoop geven en een wereld van recht en gerechtigheid in het vooruitzicht stellen. Ook inspireren de profetische vergezichten. Het Oude Testament wordt vervolgens gewaardeerd op het punt van de wijsheid

die bijna omslaat in twijfel (Prediker) en voor lijden dat zich kan uiten in vertwijfeling (Job). Beide momenten van scepticisme en vertwijfeling sluiten aan bij het huidige levensgevoel. De Psalmen worden gewaardeerd vanwege hun roep om recht en hun aandacht voor het individu. Maar daar staat tegenover dat de mens die daar roept, klaagt en ook aanklaagt helemaal geen herkenning oproept. Die teksten gaan te diep en het Godsbeeld van de Psalmen past niet in onze kerkelijke cultuur. Vandaar dat de psalmen bijna uit de liturgie zijn verdwenen.

Het druist tegen het hele Oude Testament in om Israël als volk af te schrijven

Her en der vinden we in het Oude Testament aanknopingspunten, die een brugfunctie vervullen naar de wereld waarin wij leven. Daartegenover staan, vanuit huidig modern perspectief, heel veel minpunten: het geweld, de vele wetten, de strenge straffen, de oordelen van God (de zondvloed enz.), de intolerantie (geen andere goden) en andere zaken. Als we de balans opmaken dan is de vraag of er een plus of een min onder de streep staat? Anders gezegd: kunnen we vanwege de weinige positieve punten het Oude Testament nog als het Woord van God zien, als bron van troost, van kracht? Eerlijk gezegd weten we dat niet eens omdat we het Oude Testament nauwelijks kennen. Als in de kerk altijd uit het Nieuwe Testament wordt gepreekt – met een Oudtestamentische Schriftlezing die verder geen rol speelt – dan vervreemd je vanzelf van het Oude Testament. Daarom de vraag: als je het Oude Testament min of meer links laat liggen kun je je dan nog echt inzetten voor de strijd tegen het antisemitisme?

DE KERK, HET OT EN HET ANTISEMITISME

Als de kerk spreekt over antisemitisme dan moet zij die term precies gebruiken en niet laten uitdijen tot een containerbegrip. Zo langzamerhand ontbreekt in de samenleving, maar ook in het kerkelijke spraakgebruik, de afbakening tussen allerlei vormen van discriminatie, racisme en genocide, alsof een precieze formulering niet van belang is. Het is begrijpelijk dat *buiten de kerk* het verschil tussen antisemitisme en discriminatie niet echt van belang is. Voor niet-gelovigen komt het allemaal op hetzelfde neer. Voor de kerk ligt dat toch wel anders. Voor de kerk heeft het spreken over antisemitisme een religieuze lading. Racisme gaat over de mens als mens, antisemitisme gaat over de Jood als Jood. Bij de Jood als Jood spelen heel andere dingen dan bij de mens als mens, zoals dat ook het geval is bij zwarte mensen. De Jood wordt pas gerespecteerd als zijn geloof wordt gerespecteerd. Uiteraard moet het geloof van ieder mens gerespecteerd worden, maar het geloof van de Joden heeft alles met het Oude Testament te maken. Zowel in het Oude Testament als in het Jodendom vormen *geloof, volk en land een eenheid.* Geloof respecteren betekent ook het volk en het land respecteren. Geloof is op God gericht en God heeft dit volk tot een volk gemaakt en het een land gegeven. Die drie elementen kunnen we niet van elkaar losmaken. Dit is de open zenuw in de verhouding van kerk en Israël.

VOORKOM VERBORGEN ANTISEMITISME

Antisemitisme richt zich soms op één van die drie aspecten of op twee daarvan of op alle drie. Er kan kritiek zijn op de rituelen van het Jodendom, bijvoorbeeld de besnijdenis terwijl

men verder volk en land buiten beschouwing laat. Is dat antisemitisme? Men kan kritiek hebben op volk en staat en toch respect hebben voor het Israël in de bijbelse tijd. Is dat antisemitisme? Of andersom: het Oudtestamentische Israël verwerpen maar wel de staat Israël erkennen. Is dat antisemitisme? Je kan antisemitisme zo benaderen dat het in stukjes uiteen valt zodat je zegt: het is kritiek, maar geen antisemitisme. Dan wreekt zich het feit dat we uiteen halen wat bijeen hoort (geloof, volk, land).

Laten de kerken zich precies uitspreken: waar begint en waar eindigt antisemitisme? Het is gemakkelijk zich aan te sluiten bij de zogenaamde IHRA definitie (International Holocaust Remembrance Alliance). Er is niets mis met die definitie.[2] Maar kunnen de kerken daarmee volstaan? Moeten juist de kerken niet een meer toegespitste definitie gebruiken? In een bezinning op antisemitisme zouden de kerken verder moeten gaan dan de IHRA door zelfkritisch te zijn, zelfkritisch op verborgen antisemitisme. Kan/mag Israël ook in onze tijd nog een volk zijn in de zin van het Oude Testament of niet? Dus: mag het er zijn omdat de VN de staat Israël erkend hebben of mag Israël er zijn omdat God dit volk een plek onder de zon gegeven heeft en dat nog wel met een speciale bedoeling? Is het voldoende het fysieke bestaan van de *individuele Jood* te respecteren terwijl het fysieke bestaan van *Israël als volk* als problematisch wordt beschouwd?

De kerken strijden tegen antisemitisme. Nu komt het erop aan om wat in kerkelijke documenten staat en in allerlei verklaringen gezegd wordt te laten doorklinken in een definitie van antisemitisme. Een definitie die het volk Israël en het land, dus de staat, buiten beschouwing laat, kan ik moeilijk anders zien dan als een vorm van verborgen antisemitisme.

Het Godsbeeld van de Psalmen past niet in onze kerkelijke cultuur

2. 'Antisemitisme is een bepaalde perceptie van Joden die tot uiting kan komen als een gevoel van haat jegens Joden. Retorische en fysieke uitingen van antisemitisme zijn gericht tegen Joodse of niet-Joodse personen en/of hun eigendom en tegen instellingen en religieuze voorzieningen van de Joodse gemeenschap.' (www.holocaustremembrance.com).

Meesmuilen over fatsoen?[1]

Waar gaat dit boek over? Over fatsoen. Is dit niet bij uitstek een onaantrekkelijk onderwerp? Dat woord, dat begrip heeft in het Nederlands toch een ongunstige klank gekregen. Dit in tegenstelling tot het Engelse en Franse equivalent: decency resp. décence. Fatsoen daarentegen klinkt oubollig, riekt, zoals dat heet, naar spruitjes, lijkt een achterhaald concept. De term roept ook een beeld op van excessieve sociale controle en religieuze dwang. Vestdijk muntte de term "fatsoensridders", doelend op deze vorm van kleinburgerlijk fatsoen.

HERMAN M. VAN PRAAG

De term is in diskrediet geraakt. Er werd gegniffeld toen premier Balkenende deze karikatuur probeerde aan te pakken en het begrip fatsoen te rehabiliteren. "Fatsoen moet je doen", stelde hij bij herhaling. Er werd om gelachen. Ten onrechte. Een premier heeft ook morele verantwoordelijkheden. Ik meesmuilde niet mee. Integendeel, ik beschouw fatsoen als het fundament, als het blazoen van een democratische rechtsstaat.

FATSOEN

Die uitspraak verdient toelichting. Allereerst, wat versta ik onder fatsoen?

Ik beschouw deze term als de grootste gemene deler van de begrippen vrijheid, gelijkheid en broederschap, een trias die het kenteken werd van de Franse Revolutie.

Ik wil me concreter uitdrukken. Wat versta ik onder *fatsoenlijk leven?* Zodanig leven dat het tevredenheid oproept zonder afbreuk te doen aan andermans tevredenheid, liefst diens tevredenheid vergroot.

Een voorbeeld: leven in excessieve rijkdom in een samenleving die grote armoede kent, noem ik onfatsoenlijk leven. Dat is geen communistisch, maar een humanistisch standpunt.

Wat versta ik onder een *fatsoenlijke samenleving*? Een samenleving die garandeert dat ieder individu zich vrij kan ontwikkelen, zonder de ontwikkelingsmogelijkheden van anderen te schaden. Een samenleving waarin een ieder zich gerespecteerd weet, ongeacht zijn afkomst, geloofsovertuiging en maatschappelijke status. Een samenleving waarin de sterken zich niet meer rechten aanmatigen dan de zwakkeren.

Dat is heel wat. In feite is het een einddoel, maar het dient op z'n minst te worden

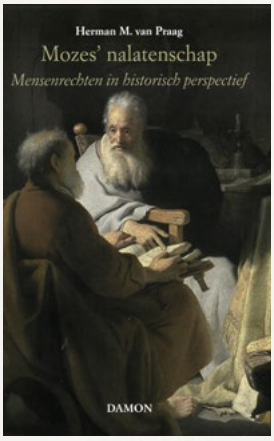

1.Voordracht gehouden op 10 dec. 2021 door de schrijver van dit stuk bij de presentatie van zijn nieuwe boek Mozes' nalatenschap. Mensenrechten in historisch perspectief.

nagestreefd. Een samenleving die onvrijheid in het vaandel voert, discriminatie tolereert of zelfs aanmoedigt, waar het recht van de sterkste geldt noem ik ronduit en in hoge mate onfatsoenlijk.

De democratische rechtsstaat is het prototype van de fatsoenlijke samenleving. In een ondemocratische staat trekt het recht veelal aan het kortste eind en als het recht verkracht wordt, wijkt de democratie.

Ik begon deze lezing met een verhandeling over fatsoen. De titel van het boek spreekt over mensenrechten. Dit is geen teken van onrechtlijnig denken. De verklaring is deze: Beide categorieën hangen wederkerig samen. Het handhaven van mensenrechten leidt tot fatsoen, en fatsoen delft het onderspit als mensenrechten worden genegeerd. Fatsoen en mensenrechten vormen twee zijden van dezelfde medaille.

Een kardinale vraag om te beginnen. Kan je over fatsoen wel generaliseren? Is dit begrip niet bij uitstek tijdgebonden en cultuurafhankelijk? Nee, nauwelijks. De waarden die dit begrip vertegenwoordigt zijn universeel, bestand tegen de eroderende werking van tijd en maatschappelijke context. Deze waarden zijn niet alleen tijd- en contextbestendig maar ook resistent tegen persoonlijke voorkeur of smaak.

Wat vrijheid betekent weet een ieder die onvrij is geweest. Wat gelijkheid betekent weet een ieder die in een autocratische standenmaatschappij leeft. Hoe broederschap zich manifesteert weet een ieder die in nood heeft verkeerd. Je accepteert die waarden of niet. Over hun morele gewicht valt niet te twisten. Ik kan daarover meepraten, uit persoonlijke ervaring.

Toegegeven, als ze de ruimte in worden geslingerd, blijken het maar al te vaak meer losse flodders te zijn dan doelgerichte projectielen. Inderdaad, maar dat doet niets af aan hun intrinsieke, onschatbare betekenis.

2. 1 Sam 5:5

PIJLERS

Wat zijn de pijlers waarop een fatsoenlijke samenleving, lees: democratische rechtsstaat rust? Het zijn er twee:

Een bepaalde bestuursstructuur

Een bepaalde zedenleer. Eén die de vrijheid van de mens garandeert en hem in ere laat ongeacht zijn antecedenten.

Allereerst de bestuursstructuur.

Wetgevende, uitvoerende en rechterlijke macht dienen gescheiden te zijn. Deze zogenaamde trias politica werd in 1748 door Montesquieu in zijn beroemde werk *De l'esprit des lois* geformuleerd. Zijn opvattingen waren een klap in het gezicht van de feodale heersers die destijds in Frankrijk en ook elders de dienst uitmaakten. Zij werden tot een lont die naar het kruitvat voerde dat enkele decennia later tot ontploffing zou komen: de Franse revolutie.

De trias politica geldt als een novum. Dat was zij niet. Duizenden jaren eerder werden in het oude Israël de contouren zichtbaar van een meerledig bestuurssysteem. Ik licht dit toe.

Zo'n ca. 1200 jaar v.d.g.j. trokken de Israëlieten het land Kanaän binnen. Een gewaagde onderneming. Zij werden niet met open armen ontvangen en hadden er geen benul van hoe een staat op te bouwen en te verdedigen. Erger nog, iedere stam wenste zelfstandig te blijven. Ieder voor zich en God voor hen allen.

Als hun positie werkelijk benard werd, werd ad hoc een militaire leider aangewezen, een zogenaamde Rechter, die de stammen samen moest brengen om zo hun stootkracht te vergroten. Een tijdelijke positie met uitsluitend militaire bevoegdheden.

Die opzet bleek ontoereikend. Op een gegeven moment dreigde het land te worden overlopen door de Filistijnen. Het volk eiste nu een koning[2]:

"Benoem liever een koning om ons te besturen, zoals alle andere volken er een hebben."

Samuel – de priester / profeet – was tégen; vond het verzoek ontoelaatbaar. De Eeuwige

was hun koning. Uit Zijn naam wees Samuel met klem op de gevaren van het (absolute, autoritaire) koningschap, maar "het volk trok zich niets van Samuels woorden aan en zei: "Nee, we willen een koning en anders niet."[3]

De koning moest zich strikt aan de grondwet, i.c. deTorah houden

De Eeuwige zelf was ook tégen, maar geeft tenslotte toch toe, zij het onder strikte voorwaarden:

De koning moest zich strikt aan de grondwet, i.c. de Torah houden;

mocht zich niet verheffen boven het gewone volk;

geen overdadige rijkdom verzamelen;

Bovendien moest hij de spirituele taken overlaten aan een tweede instantie: het priesterdom. Dat had de Eeuwige al eerder gestipuleerd, namelijk toen Hij Mozes opdroeg de priesterlijke taken over te dragen aan zijn broer Aäron.

De geboorte van het constitutionele koningschap en van het principe dat synagoge (kerk) en staat gescheiden moeten opereren. God is de wetgever, de koning de uitvoerende macht, de priester toezichthouder van het geestelijk leven.

Aan de rechterlijke macht werden hoge eisen gesteld. Zij moest "zorg dragen voor een zuivere rechtspraak... en het recht zoeken, niets dan het recht" en onpartijdig zijn[4]: "de rechten van de armen eerbiedigen, zich niet laten beïnvloeden door valse aantijgingen en geen steekpenningen aannemen."[5]

Een schets van een onafhankelijke , onpartijdige en betrouwbare rechterlijke macht. Drie complementaire bestuurlijke instanties: koning, priester, rechter. Er werd later een vierde aan toegevoegd, een controlerende: de profeet. Geen orakel, geen waarzegger, maar een onafhankelijke instantie die het doen en laten van de natie, inclusief koning, priester en rechter kritisch volgde, een soort éénmansparlement.

Zij waren kritisch, genadeloos kritisch. Ik laat Jesaja aan het woord: "Wee dit ontrouwe volk, vol ongerechtigheid, volk van zondaars, verdorven geslacht....wat moet ik met jullie offers."[6]

De vorst wordt niet gespaard![7] "Je vorsten zijn schurken, ze houden het met dieven, ze denken alleen aan geschenken en steekpenningen." Priesters moeten het ontgelden, zelfs de profeten. Jesaja schreeuwt het bijna uit:[8] "Maar zelfs de priesters waggelden van de wijn, profeten wankelden door de drank". Ook rechters worden niet gespaard[9]: "Waar eens recht heerste en gerechtigheid woonde, daar huizen nu moordenaars".

Het waren sociaal bewogen lieden de (ware) profeten, religieuze humanisten *avant la lettre:* "Want ik weet hoe talrijk jullie misdaden zijn, hoe groot jullie zonden: jullie keren je tegen de onschuldigen, jullie ontvangen steekpenningen, jullie ontnemen de armen in de poort hun recht," roept Amos uit.[10] Het waren boeteprofeten die Gods woede verwoordden, maar ook profeten van de hoop[11]: "Eens zal er een vreugdebode over de bergen komen aan-

3. 1 Sam 8:19

4. Deut 16:18-20

5. Ex 23:6-8

6. Jesaja 1:4

7. Jesaja 1:23

8. Jesaja 1:21

9. Jesaja 28:7

10. Amos 5:12

11. Jesaja 52:7

gesneld". Hoop gloort er in de toekomst, maar voorlopig nog voorbij de horizon. Hoop is tweeduizend jaar lang de boei geweest waaraan het Joodse volk zich heeft vastgeklampt in bange tijden.

De tweede pijler nu, waarop een fatsoenlijke samenleving oftewel een democratische rechtsstaat rust. Dat is een *zedenleer*, een moraalcode waarin het recht op vrijheid en gelijkheid wordt vastgelegd. Het recht zich vrijelijk te kunnen ontwikkelen. Het recht met respect te worden behandeld door medeburger en overheid, ongeacht iemands antecedenten.

Waar ligt de oorsprong van die moraalcode? Velen zullen vermoedelijk zeggen: bij de Franse revolutie en bij de Amerikaanse onafhankelijkheidsbeweging.

In Frankrijk kwam aan het feodale, autoritaire regiem van de Bourbons in de achttiende eeuw een einde. Het land was eeuwen lang geregeerd door feodale, autocratische despoten, hun entourage en de hoge adel en geestelijkheid. De gewone man had niets in te brengen. Het zogenaamde "gepeupel" werd behandeld als oud vuil. Dat moest eens mislopen.

De koning en de koningin, inclusief hun adviseurs en entourage, hadden niet begrepen, dat privileges, zo überhaupt al gerechtvaardigd, gebaseerd moeten zijn op verdiensten, niet op afkomst; dat privileges persoon-gebonden zijn en niet erfelijk kunnen worden overgedragen. Niet begrepen, dat het extrapoleren van de derde stand onverteerbaar was in een tijd waarin de burger mondig werd, gesterkt door de ideeën van de Verlichting. Niet begrepen, dat de "onderklasse", het zogenaamde "gepeupel" zich niet langer onder de duim wilde laten houden, a fortiori niet als honger rond waart. Niet begrepen dat de boeren, meer dan vijfentachtig procent van de bevolking, het beu waren uitgebuit te worden door de landheren.

De hogere functionarissen van de Katholieke kerk hadden niet begrepen dat een

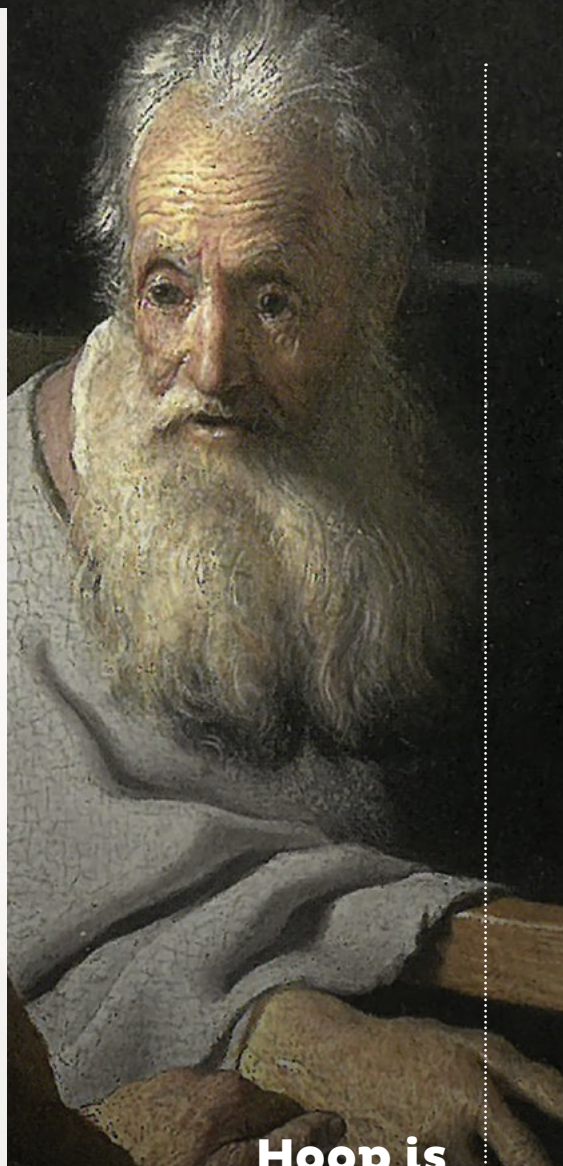

Hoop is tweeduizend jaar lang de boei geweest waaraan het Joodse volk zich heeft vastgeklampt

dienaar van de Eeuwige niet tegelijkertijd een dienaar van zijn eigen materiële belangen mag zijn; dat een geestelijk leider niet tegelijkertijd wereldlijke macht mag uitoefenen, dat een dergelijke situatie hem als geestelijk leider ongeloofwaardig maakt; dat een dergelijke dubbelfunctie – om in Joodse termen te spreken – neerkomt op een ontheiliging van Gods naam.

De gegoede burgerij had niet begrepen, dat hun pogingen privileges te verwerven overeenkomstig die van adel en hogere geestelijkheid, verraad betekenden aan hun eis tot medezeggenschap in een fundamenteel vernieuwd landsbestuur.

Het liep dan ook goed mis. Op 14 juli 1789 wordt in Parijs de Bastille bestormd – een vesting in het midden van de stad – en het daarnaast gelegen garnizoen overmeesterd. Op 28 augustus 1789 wordt door de Assemblée Constituante de befaamde Verklaring van de Rechten van de Mens en de Burger aangenomen. Een hooggestemd document. De mens heeft recht op vrijheid en gelijkheid, wordt gesteld, en deze begrippen worden in praktische zin gedefinieerd. Enkele artikelen:

De mensen worden vrij en met gelijke rechten geboren en blijven dit. Maatschappelijke verschillen kunnen slechts op het algemene welzijn gebaseerd worden.

De oorsprong van iedere soevereiniteit ligt wezenlijk bij het volk. Geen instantie, geen individu kan gezag uitoefenen dat daar niet uitdrukkelijk uit voortkomt.

Niemand mag vanwege zijn opvattingen, ook niet godsdienstige, worden lastig gevallen, in zoverre dat hun uiting de door de wet ingestelde openbare orde niet verstoort.

De vrije uitwisseling van gedachten en meningen is een van de meest kostbare rechten van de mens; iedere burger kan dus vrijelijk spreken, schrijven en drukken, behoudens bij de wet omschreven gevallen, waarin hij van deze vrijheid misbruik maakt.

Wat kwam er van deze nobele voornemens terecht? Weinig of niets. De Terreur breekt los. Hoogwaardigheidsbekleders, maar ook vele anderen worden in grote getale en zonder vorm van proces naar de guillotine gesleept. De koning wordt op 10 augustus 1792 ontheven van zijn functie, gevangen gezet en na een schijnproces op 21 januari 1793 onthoofd.

Breekt er na deze uitbarstingen van geweld een meer idyllische periode aan? Bepaald niet. Er wordt geroepen om een “sterke man”. Napoleon Bonaparte wordt op de troon gezet. Na de nederlaag bij Waterloo verdwijnt hij van het wereldtoneel. Komt er nu ruimte voor een meer democratisch bestuur? Geenszins. Er volgen drie koningen – twee Bourbons, één Orléans – en alweer een keizer: Napoleon III. Bepaald geen figuren behept met een open oog en goed hart voor de basale rechten van de mens.

Pas honderd jaar na de bestorming van de Bastille worden in Frankrijk de contouren zichtbaar van een democratische rechtsstaat. Frankrijk zet mensenrechten in 1789 op de politieke agenda, maar blijkt onmachtig ze te implementeren.

De Amerikaanse revolutie wordt beschouwd als een tweede wortel van de mensenrechten. De bewoners van de Engelse koloniën in Amerika voelden zich economisch uitgebuit door hun Engelse “overlords” en waren niet vertegenwoordigd in het Britse parlement. De dertien koloniën verklaarden zich op 14 juli 1776 onafhankelijk en in de onafhankelijkheidsverklaring wordt een tekst opgenomen die als volgt luidt: “We hold these truths to be self-evident, that all men are created equal, that they are endowed by their Creator with certain unalienable rights, that among them are Life, Liberty and the pursuit of Happiness. That to secure these rights, governments are instituted among men, deriving their just powers from the consent of the governed...”

Een verklaring van de rechten van de mens “in a nutshell”. De afzonderlijke koloniën sluiten zich bijeen tot één natie: de Verenigde Staten van Amerika. Na veel gekibbel wordt een grondwet aangenomen waarin onder meer

de machtsverhouding tussen de overheid en de afzonderlijke staten wordt geregeld. De verheven woorden uit de onafhankelijkheidsverklaring zijn naar de achtergrond geschoven. Alleen de vrijheid van religie, van meningsuiting en recht op een eerlijke rechtspleging worden expliciet genoemd.

Worden de idealen, zoals verwoord in de Onafhankelijkheidsverklaring in praktijk gebracht? Maar zeer ten dele. De slavernij blijft voortbestaan. Niet alleen de zwarte bevolking blijkt niet "gelijk geschapen" te zijn. Dit geldt, zij het in mindere mate, ook voor de Indianen, de Joden en de katholieken. Gelijkheid blijkt *grosso modo* beperkt te blijven tot de welgestelde, protestantse gemeenschap. Sinds de laatste 75 jaar poogt de Amerikaanse staat serieus deze smetten te verwijderen.

BAKERMAT

Zijn de hier genoemde documenten de aanjagers geweest van de ontwikkeling van een fatsoenlijke samenleving? Ja. Vormen zij er de bakermat van? Nee. Die ligt vele, vele eeuwen terug, in de Hebreeuwse Bijbel. In de Thora.

Ik verklaar mij nader, kort, beknopt, schematisch, lacunair dus. Wie van de Mozaïsche zedenleer meer in detail kennis wil nemen, neme de vijf boeken van Mozes zelf ter hand.

Uitgangspunten van deze beschouwing zijn de drie fundamentele waarden die tijdens de Franse en de Amerikaanse revolutie op de politieke agenda kwamen: Vrijheid, gelijkheid en broederschap. Wat heeft de Thora daarover te zeggen? Veel; het is in de Thora, dat deze begrippen worden geautoriseerd en geconcretiseerd. Soms met zoveel woorden, maar soms ook impliciet.

Dat geschiedde in een tijd waarin geregeerd werd door potentaten met absolute macht, die nauwelijks begrepen zullen hebben wat onder deze begrippen moet worden verstaan.

Allereerst het begrip *gelijkheid*, of beter gelijkwaardigheid. Al in de eerste zinnen van Genesis treedt dit begrip naar voren: de mens werd geschapen naar Gods beeld. Alle mensen. In Egypte en Mesopotamië droeg de vorst dikwijls een goddelijk stempel. Alléén hij. In Genesis 1:27 ontkiemt het gelijkheidsbeginsel.

De Eeuwige neemt zich voor met het Joodse volk een overeenkomst te sluiten, een Convenant. Gaat die partij ermee akkoord? Hij legt Zijn plan voor, niet aan een groep bevoorrechten, zoals de priesters, maar aan het hele volk, mannen én – let wel – ook vrouwen; een novum!

Gods voorstel wordt met algemene stemmen aangenomen. Zonder dogmatische dwang[12 13]. Geloofsdogmatiek is aan het Judaisme vreemd gebleven.

Mozes gaat niet over één nacht ijs. Hij legt dezelfde vraag nog tweemaal aan het volk voor.[14] In mijn woorden: "weet wat je doet volk. Het verwerkelijken van het Convenant is geen sinecure. Jullie zijn vrije mensen, wezens gezegend met vrije wil. U beslist wat u doet en u bent verantwoordelijk voor wat u doet en nalaat. God wikt en weegt. U wikt en weegt. U kunt de verantwoordelijkheid voor uw beslissingen niet afschuiven, niet op uw opvoeding, niet op uw ouders, niet op het sociale klimaat waarin u opgroeide, niet op "God die mij zo gemaakt heeft".

De Eeuwige had voordien al laten blijken dat het begrip vrijheid Hem zeer lief is. Hij openbaart zich aan Mozes en geeft hem de opdracht naar Egypte te gaan en de Israëlieten uit de slavernij te bevrijden. Met Zijn hulp lukt dat. Hij laat zo blijken dat slavernij Hem een doorn in het oog is, dat de ene mens de ander niet tot werktuig mag maken, dat een mens geen wegwerpartikel is. Het is hem lief en zit hem hoog. Hij hamert het de Israëlieten in. "Proclaim liberty throughout all the land and all the inhabitants thereof", staat in het boek Leviticus geschreven (25:10).

Die tekst is gebeiteld in de zogenaamde Liberty Bell die geluid zou hebben om het Amerikaanse volk op te roepen te komen luisteren naar het voorlezen van de onafhankelijkheidsverklaring. Deze prachtige tekst zou de strijdkreet worden voor hen die de weg insloegen naar een fatsoenlijke samenleving.

12. Ex 19:4-6

13. Ex 19:8

14. Deut 11:26; 30:15; 19

15. Deut. 23:8

16. Hooglied 1:6

17. Lev. 19:18

18. Een moreel gebod van dezelfde orde van grootte was de Shemita. Elk zevende jaar mocht het land niet worden bewerkt. Het gewas dat spontaan opkwam was voor de behoeftigen. In het zesde jaar zou de Eeuwige zorgen dat de oogst voldoende was om er ook het zevende jaar mee rond te komen (Lev. 25:20-22). Ook het land moest dus periodiek rust hebben. Put de bodem niet uit. Wat een zorg voor onze aarde. Daar zouden we heden ten dage nog iets, of beter veel van kunnen leren!

De machtshebbers van die dagen zullen die woorden als staatsgevaarlijk hebben opgevat.

Stellig is de Torah ook in zijn afwijzing van *discriminatie*. Mozes zegt: "Edomieten (de afstammelingen van Esau, Jacobs broer die de spreekwoordelijke vijanden werden van het Joodse volk) moet u met respect behandelen want het zijn uw broeders."[15] "Ook Egyptenaren moet u respectvol behandelen, want u heeft als vreemdeling in hun land gewoond." Hetzelfde geldt voor discriminatie op grond van kleur:[16] "Kijk niet op mij neer omdat ik donker ben." Deze regel had vandaag geschreven kunnen zijn. Trap de ander niet naar beneden om zelf hoger op te schijnen, daar komt het dus op neer.

Mozes werd de grootste maatschappij-hervormer aller tijden en zijn tijd ver vooruit

Broederschap, tenslotte. "Heb uw naaste lief zoals uzelf", zegt Leviticus[17], ofwel, zoals rabbi Hillel (30 v.g.j – 10 g.j) en rabbi Akiva (eerste eeuw) deze uitspraak wat meer pragmatisch, parafraseerden: "Behandel de ander zoals je zelf behandeld wil worden".[18 19]

Om welke ander gaat het? Allereerst de *vreemdeling*. De vreemdeling mag je niet uitbuiten of onderdrukken, want "U bent zelf vreemdeling geweest in Egypte"[20]. Laat ze niet buiten de deur staan. Voorts de *kwetsbaren:* "Weduwen en wezen mag je evenmin uitbuiten. Doe je dat toch, dan zal Ik in woede ontsteken"[21]. Tenslotte de *armlastigen*. "Als iemand in armoede leeft, gedraag je niet als een geldschieter. Vraag geen rente"[22]. Wees "vrijgevig"[23].

Een waarlijk revolutionair gebod was dat elke zeven jaar schulden moesten worden kwijtgescholden[24] en dat elke vijftig jaar het land dat iemand had moeten verkopen om schulden te betalen aan de oorspronkelijke eigenaar moest worden teruggegeven.[25] Een tweedeling van grootgrondbezitters en armoedzaaiers moest worden voorkomen. Een ware economische revolutie!

Ik vat samen. Een fatsoenlijke samenleving, oftewel de democratische rechtsstaat rust op twee pijlers: scheiding der machten en een vigerende moraalcode die recht doet aan de waardigheid van de mens en zijn rechten beschermt.

Het principe van de trias politica stamt niet, zoals algemeen wordt aangenomen, niet uit de koker van Montesquieu, maar uit die van Mozes.

Die moraalcode die ons tot op heden als moreel kompas dient is geen Verlichtingsproduct, onder woorden gebracht tijdens de Franse- en Amerikaanse revolutie. Zij stamt uit de Mozaïsche wetgeving maar werd drieduizend jaar lang in politieke kringen genegeerd.

De Tora schetste de contouren van een fatsoenlijke samenleving. Mozes werd dusdoende de grootste maatschappijhervormer aller tijden en zijn tijd ver vooruit.

19. De term broederschap is overigens in het Judaïsme niet gangbaar Dit principe ligt besloten in een andere term: het Hebreeuwse "Chessed", in het Engels vertaald als "lovingkindness". Het Nederlands kent geen bondige vertaling, "waarachtige genegenheid en beschikbaarheid voor de ander" komt er nog het dichtste bij. De goede daad demonstreert dat men de Eeuwige lief heeft. "I desire lovingkindness and not sacrifice" (Hosea 6:6).

20. Ex 22:20

21. Ex 22:21; 23

22. Ex 22:24

23. Deut 15:11

24. Deut 15:1-2

25. Lev. 25:10

BOEKBESPREKING

JEROEN BOL

Terug van achttienhonderd jaar weggeweest

Messiaans jodendom, hoe nu verder?

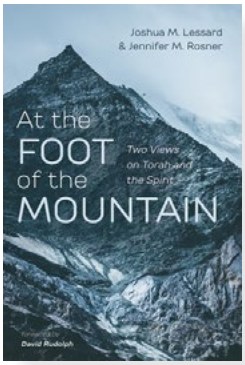

Joshua M. Lessard & Jennifer M. Rosner, *At the foot of the mountain; Two views om Torah and the Spirit.* Wipf & Stock Publishers, Eugene, Oregon, 2021, 121 pagina's.

Een van de meest fascinerende ontwikkelingen van de afgelopen zestig jaar mag toch wel het ontstaan van de messiaans-joodse beweging genoemd worden. De beweging heeft haar wortels in de Verenigde Staten en staat bekend als 'Messianic Judaism'. Messiaanse joden belijden Jezus als de Joodse Messias en hechten groot en blijvend belang aan hun Joodse identiteit. Ze zien hun geloof in Jezus niet als strijdig met het houden van de Thora. Jezus wordt door hen vaak beleden met zijn Hebreeuwse naam 'Yeshua'. Intussen treft men in allerlei landen gemeenschappen van messiaanse Joden aan, met name in Israël.

Er zijn gegronde redenen om het ontstaan van de beweging als een van de meest fascinerende ontwikkelingen van de afgelopen zestig jaar te duiden. Vanaf pakweg de vierde eeuw stonden de kerkelijke autoriteiten een Jood die in Jezus geloofde niet toe om op welke wijze dan ook aan zijn of haar Joodse identiteit vast te houden. Voor de kerkelijke autoriteiten betekende in Jezus geloven christen worden. En christen worden betekende volledig afstand doen van alles wat met je Jood zijn te maken heeft. Dus geen besnijdenissen meer van de jongetjes op de achtste dag, niet langer houden van de sabbat, geen spijswetten meer, geen synagogebezoek en ga zo maar door. De kerkelijke wetgeving was strikt anti-Joods. Tijdens de middeleeuwen waarin staatsmacht en kerkelijke macht in christelijk Europa nauw verweven waren, was er dan ook geen enkele ruimte voor het combineren van een Joodse identiteit met het belijden van Jezus als Messias.[1] Pas eind achttiende eeuw begon hier verandering

1 Jeroen Bol, "Twintig eeuwen Messiaans Jodendom in vogelvlucht", in Mark Kinzer, *Israel in het hart van de Kerk*, Zwolle 2020, pag. 141-164

in te komen. In Engeland en later ook in de Verenigde Staten ontstonden groeperingen van 'Hebrew Christians', 'Joodse christenen'. Joden die christen werden gaven met deze benaming aan dat zij als christen belang bleven hechten aan hun Jood zijn.

'NIEUWKOMERS' WAAR MEN GEEN RAAD MEE WEET

Dan vindt eind jaren zestig van de afgelopen eeuw een opmerkelijke verandering plaats. In die roerige periode vond in de marge van de toenmalige hippiebeweging in de V.S. een grote charismatische opwekking plaats. Een fors aantal jonge Amerikaanse Joden kwam tot geloof in Jezus. Mede door de spectaculaire Israëlische overwinning in de Zesdaagse Oorlog van 1967 namen veel van deze Amerikaanse jonge Joden een meer robuuste Joodse identiteit aan dan de Hebrew Christians voor hen. Zij gingen zichzelf 'Messianic *Jews*' noemen. Met andere woorden, ze zagen zichzelf in de eerste plaats als Jood, als deel van het Joodse volk. Ook al beleden ze Jezus als Messias, ze noemden zichzelf geen christen.

Dat viel lang niet overal goed. Aan de Joodse kant werden ze meestal niet langer als Joden erkend omdat geloof in Jezus doorgaans als onverenigbaar werd gezien met Jood zijn. Want was het christendom immers niet eeuwenlang vijandig geweest ten opzichte van het jodendom? Messiaanse joden werden door hun mede-Joden dus als christenen gezien. Maar ook in de kerk waren ze meestal niet welkom. De christelijke traditie had nooit plaats willen maken voor joden die in Jezus geloven en tegelijk zichzelf als joden blijven zien en gedragen. Men wist dus geen raad met ze. Daar kwam bij dat ze in de ogen van kerkleiders een risico vormden voor de prille Joods-christelijke dialoog die sinds de Tweede Wereldoorlog met veel moeite van de grond was gekomen. Ze werden als potentiële stoorzenders daarom op afstand gehouden. Kortom, messiaanse joden waren een vreemde eend in de bijt waar zowel joden als christenen geen raad mee wisten. Zo vielen ze tussen wal en schip.

Gelukkig begint er sinds het begin van deze eeuw langzamerhand iets in positieve zin te veranderen. In Israël zelf wordt de afgelopen jaren door steeds meer mensen positiever tegen messiaanse joden aangekeken. En op het kerkelijk erf worden ze hier en daar langzaamaan serieus genomen als theologische gesprekspartners.[1]

OP ZOEK NAAR EIGEN IDENTITEIT

Hoe staat het nu met deze jonge beweging die haar wortels zowel in het jodendom als het christendom heeft? Waar staat ze nu na ruim zestig jaar? Getalsmatig worden ze geschat op ergens tussen de honderdduizend en tweehonderdduizend. Ze zijn niet alleen in aantal gegroeid maar ook qua theologische diepgang heeft er een ontwikkeling plaatsgevonden. Hoe gaat de theologie van deze jonge beweging er nu uit zien? Hoe formuleert ze haar identiteit ten overstaan van haar eeuwenlang ruziënde en gescheiden ouders, het jodendom en het christendom? Dat zijn spannende vragen, zeker wanneer je je realiseert dat de oudste wortels van het christendom teruggaan op de destijds voluit joodse apostolische beweging die Jezus als de Messias beleed, messiaanse joden avant la lettre. Uit die joodse beweging waarvan we het begin beschreven zien in het Nieuwe Testament is het latere christendom voortgekomen. En datzelfde christendom ontzegde de joodse beweging waaruit het was ontstaan vanaf de vierde eeuw haar bestaansrecht. Dat was

Messiaanse Joden waren een vreemde eend in de bijt

2. Zo functioneert er sinds 2000 met medeweten van het Vaticaan een informele dialooggroep waarin hoog-geplaatste rooms-katholieke theologen in gesprek zijn met messiaans-joodse theologen. Hierin participeren onder meer kardinaal Schönborn, aartsbisschop van Wenen, en Mark Kinzer.

het eerste grote schisma geweest binnen het Lichaam van Christus. En nu zijn deze Joodse Jezusgelovigen na eeuwen afwezigheid terug. Gaat de kerk nu wél plaats voor ze inruimen?

Het huidige messiaanse jodendom heeft zoals gezegd haar oorsprong in de evangelicale charismatische opwekkingsbeweging in de jaren zestig van de vorige eeuw. Dat begin kleurt tot de dag van vandaag een belangrijk deel van de beweging. Veel messiaans-joodse gemeentes kennen dan ook een mix van evangelicaal-charismatische en joodse karaktertrekken. Messiaans-joodse synagoges en gemeentes van deze signatuur hebben zich verenigd in de International Alliance of Messianic Congregations and Synagogues (IAMCS) en de Messianic Jewish Alliance of America (MJAA). Deze stroming moet over het algemeen weinig hebben van het rabbinale jodendom dat traditioneel veel waarde hecht aan de mondelinge Thora en aan het houden van de Halacha, de Joodse wet.[3] Messiaanse joden die zich verwant voelen met deze charismatische evangelicale stroming achten doorgaans het rabbinale jodendom onverenigbaar met hun geloof in Jezus. Want, zo zeggen zij, het rabbinale jodendom heeft immers eeuwenlang het messiasschap van Jezus niet erkend.

DIVERSITEIT BINNEN DE BEWEGING

Toch is met name sinds de jaren negentig van de afgelopen eeuw een stroming ontstaan die juist meer belang is gaan hechten aan de rabbinale orthodoxe joodse traditie. In deze stroming zoekt men naar het vorm geven van een messiaans-joodse Halacha. Hiervoor put men mede uit de eeuwenoude rabbinale traditie die men dan een messiaans joodse gestalte zoekt te geven. Dat is een zoektocht natuurlijk. Mark Kinzer is een van de belangrijkste theologen in deze stroming. Kinzer stelt onomwonden dat jodendom onmogelijk los gezien kan worden van het rabbinale jodendom zoals zich dat ontwikkeld heeft vanaf de tweede eeuw. Er was eeuwenlang namelijk geen ander jodendom. Kinzer ziet Gods hand in dit alles. Hij heeft zijn volk Israël de afgelopen tweeduizend jaar bewaard en de rabbijnen speelden daarbij een cruciaal belangrijke rol. Messiaanse joden moeten zich dan ook niet principieel afwijzend opstellen ten opzichte van het rabbinale jodendom. Ook uit die bronnen zal men moeten willen putten, wil men het jood-zijn van de beweging op termijn waarborgen. Messiaans-joodse synagoges van deze richting maken vaak deel uit van de Union of Messianic Jewish Congregations (UMJC). De twee stromingen verschillen dus sterk. De ene is meer evangelicaal en vaak ook wat charismatisch, en put dus vooral uit de christelijke traditie. De andere stroming hecht nadrukkelijk ook belang aan het gedachtegoed van het rabbinale jodendom en legt een sterkere nadruk op het meer strikt houden van de Thora, de Halacha. Het huidige messiaanse jodendom is dus niet alleen jong en volop in ontwikkeling, maar ook divers. In zekere zin net zo divers als het christendom.

Het huidige messiaanse jodendom is niet alleen jong en volop in ontwikkeling, maar ook divers

3. Jodendom is een allesomvattende manier van leven, gevuld met regels en gebruiken die ieder aspect van het dagelijks leven betreffen. Het woord 'halacha' wordt gewoonlijk vertaald met 'Joodse wet', maar een meer letterlijke vertaling (en meer toepasselijk) is 'de weg die men wandelt." Zie voor een goede beschrijving van het begrip Halacha: https://joodsleven.nl/Halacha/Wat%20is%20Halacha.htm

Omdat de beweging nog zo jong is zijn messiaanse joden op zoek naar een eigen theologie en naar een specifiek messiaans-joodse manier van gemeente zijn. De diversiteit van de beweging komt goed uit de verf in het in 2021 verschenen boek *At the foot of the mountain. Two views on Torah and the Spirit*. Vertaald in het Nederlands: *Aan de voet van de berg, twee visies op Thora en de Geest*. De titel is een toespeling op de berg Sinaï waar het Joodse volk van God de Thora ontving.

ZWAGER EN SCHOONZUS MET ELKAAR IN GESPREK

De opzet is bijzonder te noemen. Het boek bevat een stevige gedachtewisseling, annex theologische discussie, tussen twee exponenten van beide stromingen, Jennifer Rosner en Joshua Lessard. Als zwager en schoonzus delen beide ook nog eens een nauwe familieband. Jennifer is getrouwd met een broer van Joshua. Jennifer M. Rosner doceert systematische theologie, hedendaagse joods-christelijke relaties en Judaïsme aan diverse Amerikaanse universiteiten, ze is gelieerd aan de UMJC. Ze is bevriend met Mark Kinzer met wie ze regelmatig heeft samengewerkt en is betrokken bij tal van boeiende initiatieven[4]. Rosner is een van de belangrijkste messiaans-joodse theologen van dit moment[5]. Joshua L. Lessard geeft als Messiaans-joodse rabbi leiding aan de Tree of Life Messianic Fellowship in Tallahassee, Florida en is verbonden aan IAMCS. Ten tijde van de mailwisseling volgde Joshua als theologiestudent ook colleges van Jennifer aan King's University in Dallas, Texas.

Het boek bevat de tekst van in totaal achttien uitgebreide e-mails, negen van Joshua en negen van Jennifer. Om en om reageren ze op elkaar. Wat er dan uitspringt zijn zowel de vaak diepgaand verschillende visies van beiden als de respectvolle en liefdevolle wijze waarop ze de discussie vaak op het scherp van de snede met elkaar voeren. Dat kan dus samengaan. Uiteindelijk blijven ze het wel op enkele fundamentele punten oneens met elkaar. Die punten betreffen met name het belang van de rabbinale orthodoxe Joodse traditie van eeuwen voor het vorm geven van een eigentijdse messiaans-joodse Halacha, en de rol van de Heilige Geest in dit proces. Jennifer Rosner hecht cruciaal belang aan het in gesprek zijn met, en putten uit, het erfgoed van het rabbinale jodendom. Joshua Lessard zet zijn kaarten vooral op de leiding van de Heilige Geest en het Nieuwe Testament, met name op zijn lezing van Paulus. Lessard blijkt vuurbang voor een grote invloed van het orthodoxe jodendom. Hij is ervan overtuigd dat de Heilige Geest voldoende licht en leiding geeft hoe het messiaans jodendom aan de hand van het Nieuwe Testament vorm te geven. Rosner plaatst keer op keer vraagtekens bij Lessards optimisme dat de Geest het messiaanse jodendom de weg zal wijzen zonder daarbij veel belang te hechten aan wat de eeuwenoude traditie van het rabbinale jodendom te bieden heeft. Rosner ziet wel degelijk ook het grote belang van het openstaan voor de leiding van de Heilige Geest, ze pleitte eerder in 2013 al voor het ontwikkelen van een messiaans-joodse pneumatologie[6]. Aan het eind van het boek spreekt ze de hoop uit dat hun discussie zal bijdragen tot een verder ontwikkelen van een specifiek messiaans-joodse pneumatologie[7]. Maar net als Kinzer is ze ervan overtuigd dat een voluit joods messiaans jodendom zich onmogelijk los kan zien van het eeuwenoude rabbinale jodendom. Dus wil het messiaanse jodendom zich verder ontwikkelen als een voluit joodse stroming binnen het jodendom, dan moet ze zich op een of andere manier ook verhouden tot deze traditie en ermee in gesprek willen zijn, aldus Rosner. Wat niet wegneemt dat het getuigenis van het Nieuwe Testament voor haar altijd voorrang heeft waar het belijden van Yeshua als Messias botst met de orthodoxe Joodse traditie.

HELEN VAN HET SCHISMA TUSSEN KERK EN SYNAGOGE

Lessard brengt hier meermalen tegen in dat de rabbijnen eeuwenlang het messiasschap van Jezus niet erkend hebben. En om die reden acht hij het rabbinale jodendom onverenigbaar met het belijden van Yeshua als

4. Sinds kort maakt Jennifer Rosner deel uit van de stuurgroep van de Society for Post-Supersessionist Theology. Zie voor meer informatie over Jennifer Rosner www.jenrosner.com. Voor haar volledige curriculum vitae zie https://www.apu.edu/faculty/cvs/jrosner.pdf

5. Een van haar belangrijkste publicaties is haar dissertatie uit 2015, Healing the Schism; Barth, Rosenzweig and the New Jewish-Christian Encounter. De theoloog Bruce Marshall noemt het een van de beste theologische werken uit messiaans-joodse hoek.

6. 'You Will Be My Witnesses: Toward a Messianic Jewish Pneumatology' https://www.messianicstudies.com/uploads/1/3/3/3/13335212/rosner_you_will_be_my_witnesses_messianic_jewish_pneumatology.pdf

7. At the Foot of the Mountain, pag. 106

Messias en dus onverenigbaar met messiaans jodendom. Rosner voert dan aan dat het christendom door zijn antijudaïsme en prediking van een volledig ontjoodste Jezus het zicht op Jezus als joodse messias voor joodse ogen eeuwenlang verduisterd heeft. Het christendom plaatste de Joden zo lange tijd voor een onmogelijke keus. Jezus belijden betekende het verzaken van het houden van de Thora en afstand doen van de eigen Joodse identiteit. Om die reden duidt Rosner net als Kinzer het eeuwenlange joodse nee tegen dit ontjoodste evangelie juist positief. Het tegen de druk van de kerk in vasthouden aan het houden van de Thora en aan het verbond dat God met Israël sloot ziet Rosner net als Kinzer juist als een Joodse daad van geloofsgehoorzaamheid. Om die reden kan ze anders dan Lessard wel positief naar het orthodoxe jodendom kijken. Zij ziet Gods Geest daar wel degelijk aan het werk. Kinzer spreekt in dit verband van de verborgen werkzaamheid van Yeshua in de rabbinale traditie. Lessard kan dit niet meemaken en hun meningsverschil hierover wordt uiteindelijk niet opgelost.

Rosner ziet nog een ander groot belang in het ontstaan van de messiaans-joodse beweging. Ze heeft net als Kinzer de hoop dat de beweging op termijn een positieve rol zal gaan spelen in het helen van de breuk tussen tussen kerk en synagoge. Een breuk die volgens haar en Kinzer nooit door God gewild is. De beweging draagt volgens hen de potentie in zich om op termijn een brugfunctie tussen beide te vervullen. Ze is immers tegelijk verbonden met het jodendom en het christendom. Heel bijzonder is om in dit verband te lezen hoe Rosner met haar gezin deel uitmaakt van de Chabad gemeenschap in haar woonplaats. Haar man maakt er zelfs regelmatig deel uit van het minjan terwijl de rabbijn op de hoogte is dat Jennifer en haar man Yeshua als Messias belijden. Dit wordt door de rabbijn en de lokale Chabadgemeenschap kennelijk niet als een probleem gezien omdat hun gezin zich uit overtuiging aan de Halacha houdt. Om die reden worden ze volledig geaccepteerd.

8. Mark Kin.zer, Israël in het hart van de Kerk, (Uitgeverij Scholten 2020), pag. 56-58.

9. At the Foot of the Mountain, pag. 37-38

10. At the Foot of the Mountain, pag. 107-108

BIJZIENDHEID EN DE HERMENEUTISCHE BRIL

Rosner brengt ook herhaaldelijk naar voren dat Lessard zonder dat hij het zich bewust is door een puur evangelicale bril naar nieuwtestamentische teksten kijkt. En dat diezelfde evangelicale kijk op Schriftgedeelten regelmatig gekleurd is door de eeuwenoude christelijke traditie van vervangingsdenken. Ze probeert hem duidelijk te maken dat het een illusie is te denken dat louter openstaan voor de Heilige Geest de juiste uitleg van Schriftgegevens zou kunnen garanderen. In de exegese moet je altijd proberen je bewust te zijn van de hermeneutische bril die je al op hebt voordat je naar de tekst gaat kijken, aldus Rosner. Niemand leest de Schrift volkomen blanco. Het is volgens Rosner een illusie te denken dat de Geest je de juiste uitleg laat zien wanneer je geen oog hebt voor de traditie waarin je staat. Lessard lijkt daar geen oren naar te hebben en blijft vasthouden aan het standpunt dat de Geest wel degelijk de juiste uitleg kan laten zien zonder hulp van de traditie van eeuwen joodse en christelijke Schriftuitleg.

Dit standpunt van Lessard mist zijn uitwerking niet. In de lijn van Mark Kinzer hecht Rosner groot belang aan het blijvende onderscheid tussen jood en niet-jood binnen de ecclesia. Een messiaanse jood is volgens haar geroepen de Thora te houden, de niet-jood heeft die verplichting conform het besluit van de apostelen in Handelingen 15 niet[8]. Lessard hecht veel minder aan dit blijvende onderscheid, lijkt er zelfs moeite mee te hebben. Het heeft me verbaasd dat Lessard zich zelfs niet vanuit Handelingen 15 van een blijvend onderscheid tussen jood en niet-jood binnen het Lichaam van Christus laat overtuigen[9]. Hier geeft Lessard blijk van een lezing van Paulus die gekleurd is door het vervangingsdenken.

DE THEOLOOG EN DE VOORGANGER

In de laatste email aan haar zwager merkt Rosner op dat hun diepgaande meningsverschillen ook te maken zullen hebben met hun beider professies[10]. Rosner doceert als academisch geschoold theoloog aan di-

verse universiteiten en heeft veel christelijke studenten onder haar gehoor die vaak nog diep in vervangingsdenken zitten. Zo wordt ze in haar werk regelmatig geconfronteerd met de nog steeds doorwerkende erfenis van eeuwenoud anti-Joods, christelijk denken. Als messiaans-joods theoloog werkt ze net als Mark Kinzer aan het bevorderen van een theologie die zich weet te ontdoen van deze anti-Joodse motieven en het vervangingsdenken. Ze opereert op het snijvlak van de Joodse en christelijke theologische traditie, haar context is de academische wereld. Lessards 'Sitz im Leben' is als Messiaans rabbijn in een messiaans-joodse gemeente een heel andere. In die rol heeft hij dagelijks te maken met allerlei pastorale vragen en de voortdurende zorg voor het welzijn van heel de gemeente. De twee gesprekspartners zijn dus in heel verschillende settings werkzaam waarin ze heel verschillende rollen vervullen en met heel verschillende vragen worden geconfronteerd. Dit verschil in context draagt er volgens Rosner toe bij dat ze geregeld behoorlijk verschillend naar dezelfde dingen kijken.

Rosner wordt in haar werk regelmatig geconfronteerd met eeuwenoud anti-Joods denken

Wat Rosner begrijpelijkerwijs niet noemt maar wat duidelijk door heel het boek in de discussie speelt is het verschil in opleidingsniveau. Ik schat in dat Lessards theologische opleiding ergens op hoog HBO-niveau zit. Rosner is academisch geschoold, ze is gepromoveerd aan Fuller Theological Seminary en doceert aan verschillende universiteiten. Het grote verschil in kennisniveau blijkt dan ook regelmatig in het boek. Dat maakt het nog bijzonderder dat ze de discussie toch zijn aangegaan. Wanneer de familierelatie er niet geweest was zouden deze twee volgens mij nooit aan deze discussie begonnen zijn. Dat ze dat wel gedaan hebben heeft mijns inziens alles te maken met hun beider passie voor het messiaans jodendom, een passie die ze van elkaar kennen. Ze weten dat hun beider diepgaande verschillende visies ook breed spelen binnen de nog jonge messiaans-joodse beweging, een beweging die nog in het spannende proces zit van het nader bepalen van de eigen identiteit in relatie tot de twee grote tradities waaruit ze voortkomt en waarmee ze onlosmakelijk verbonden is: het jodendom en het christendom. Met het publiceren van deze gedachtewisseling die voorafgegaan wordt door een inleiding van David Rudolph beogen ze een zinvolle bijdrage te geven aan de discussie die speelt binnen het messiaanse jodendom.

Ook christenen uit de volken kunnen hun voordeel doen met dit unieke boekje. Het geeft een heel goed beeld van de spannende theologische discussies die zich afspelen binnen een beweging die na achttienhonderd jaar christelijke boycot gelukkig weer helemaal terug is op het wereldtoneel. Volgens Mark Kinzer is die terugkeer net zo'n groot wonder als de stichting van de staat Israël: de wederopstanding van de 'missing link' tussen kerk en jodendom[11].

11. Mark Kinzer, Israël in het hart van de Kerk, (Uitgeverij Scholten 2020), pag. 54-66 en pag. 97-99.

Desmond Tutu was de meest invloedrijke antisemiet van onze tijd

Onlangs overleed de Zuid-Afrikaanse anglicaanse bisschop Desmond Tutu. Hij kreeg grote bekendheid door zijn felle bestrijding van de apartheid en zijn strijd voor mensenrechten in het algemeen. Wereldwijd werd hij geroemd door politici, theologen en journalisten. Ook in de Nederlandse pers is ruim aandacht besteed aan zijn overlijden en begrafenis. Er was echter ook een heel zwarte kant aan deze gevierde man: hij was een notoire antisemiet. Ik heb daar in de Nederlandse pers vrijwel niets over vernomen. Op de Joodse website Israel National News trof ik een artikel aan van de Amerikaans-Joodse jurist Alan Dershowitz, dat ik nu hier overneem.

DS. J. DE VREUGD

In een tijd waarin de standbeelden van goede mensen die slechte dingen hebben gedaan worden neergehaald, moet de wereld rekening houden met de gemengde erfenis van bisschop Desmond Tutu, zelfs onmiddellijk na zijn dood.

Tutu heeft veel goeds gedaan in de strijd tegen de apartheid, maar hij heeft ook een lange geschiedenis van lelijke haat jegens het Joodse volk, de Joodse godsdienst en de Joodse staat. Hij geloofde niet alleen in antisemitisme, hij bevorderde en legitimeerde actief Jodenhaat onder zijn vele volgelingen en bewonderaars over de hele wereld.

Hij heeft het lijden van de slachtoffers van de Holocaust geminimaliseerd. Hij heeft de Joden (niet Israëli's) aangevallen als 'te machtig en eng'. Hij heeft zich beroepen op klassieke antisemitische stereotypen over 'Joodse arrogantie, macht en geld'. Hij heeft Joden een eigenaardig volk genoemd en hen beschuldigd van het veroorzaken van veel wereldproblemen. Tutu's goede daden mogen niet de lange geschiedenis van anti-Joodse onverdraagzaamheid wegpoetsen. Laat het dossier voor zichzelf spreken, zodat de geschiedenis Tutu kan beoordelen op basis van zijn eigen woorden. Dit zijn woorden die hij vaak heeft herhaald en die anderen herhalen, omdat Tutu een rolmodel is voor veel mensen over de hele wereld. Hier zijn enkele van Tutu's hatelijke woorden, zorgvuldig gedocumenteerd in een petitie door prominente Zuid-Afrikanen. Ze wilden een einde maken aan zijn status als 'beschermheer' van de twee Zuid-Afrikaanse Holocaust Centra. Dit omdat hij zijn status bij deze mooie instellingen gebruikte als legitimatie voor zijn anti-Joodse retoriek. Ik heb de slechte woorden van Tutu in het verleden gepubliceerd, maar ze verdienen herpublicatie nu hij over de hele wereld wordt geprezen.

Tutu minimaliseerde het lijden van degenen die in de Holocaust werden vermoord door te beweren dat de gaskamers voor een 'nettere dood' zorgden dan de Apartheid. Hij klaagde over 'het Joodse monopolie op de Holocaust' en eiste dat slachtoffers van de Holocaust de nazi's moesten vergeven. Dit terwijl hij

weigerde het Joodse volk te vergeven voor 'het vervolgen van anderen'. Tutu verklaarde dat het zionisme "zeer veel parallellen vertoont met racisme". Hiermee herhaalde hij de beruchte en in diskrediet gebrachte resolutie "Zionisme is gelijk aan racisme". Deze resolutie werd door de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties aangenomen en vervolgens ingetrokken. Hij beschuldigde de Joden van Israël ervan "dingen te doen die zelfs Apartheid Zuid-Afrika niet had gedaan". Hij zei dat "de Joden dachten dat zij het monopolie op God hadden: Jezus was boos dat ze andere mensen konden buitensluiten." Hij impliceerde dat Israël op een dag zou kunnen overwegen om "genocide te plegen en alle Palestijnen uit te roeien."

Er is een naam voor niet-Joden die Joden met twee maten meten: het heet antisemitisme

Hij klaagde dat Amerikanen "bang zijn... om te zeggen dat verkeerd verkeerd is, omdat de Joodse lobby machtig is – zeer machtig." Hij beschuldigde Joden - niet Israëli's - van het tonen van "een arrogantie van macht, omdat Joden een machtige lobby zijn in dit land die de steun van allerlei mensen zoekt."

Hij vergeleek Israël met het Duitsland van Hitler, de Sovjet-Unie van Stalin en het Zuid-Afrika van de Apartheid. Hij zei daarbij dat ook zij ooit zeer machtig waren, maar dat zij in het stof hebben gebeten, net als het 'onrechtvaardige' Israël zal doen. Tutu ontkende dat Israël een beschaafde democratie is en noemde Israël – een van de meest open democratieën ter wereld – een natie die zich schuldig maakt aan "censuur van haar media". Hij drong er bij de Kaapstad Opera op aan om te weigeren George Gershwins Porgy and Bess in Tel Aviv uit te voeren. Vervolgens riep hij op tot een totale culturele boycot van Joods Israël, terwijl hij artiesten aanmoedigde om de meest repressieve regimes ter wereld te bezoeken.

Hij beweerde dat zijn God aan de kant van de Palestijnen staat, die hij vergelijkt met de Israëlieten die in Egypte in slavernij leefden. Hij heeft geprobeerd uit te leggen, zo niet te rechtvaardigen, hoe Israëlische acties rechtstreeks leiden tot zelfmoordaanslagen en andere vormen van terrorisme.

Hij heeft veel luider gesproken over de onvolkomenheden van Israël dan over de genociden in Rwanda, Darfur en Cambodja. Terwijl hij Israël aanvalt voor zijn "collectieve doodstraf" van de Palestijnen – die volgens hem erger is dan wat Zuid-Afrika ten tijde van de apartheid deed – riep hij zelf op tot de collectieve bestraffing van Joodse academici en bedrijven in Israël. Dit door boycots te eisen van alle Joodse (maar niet moslim of christelijke) Israëli's. Toen hij geconfronteerd werd met zijn dubbele standaard tegen Joden, rechtvaardigde hij die op valse theologische gronden: "Of de Joden het nu leuk vinden of niet, zij zijn een eigenaardig volk. Zij kunnen nooit worden beoordeeld volgens dezelfde maatstaven die voor andere mensen worden gebruikt." Er is een naam voor niet-Joden die Joden met twee maten meten: het heet antisemitisme. Tutu heeft toegegeven dat hij er vaak van beschuldigd is antisemitisch te zijn, waarop hij twee antwoorden heeft gegeven: "Pech gehad" en "Mijn tandarts heet dr. Cohen."

Veel fatsoenlijke mensen in Zuid-Afrika zijn zich bewust geworden van Tutu's onverdraagzaamheid, omdat zij die van dichtbij hebben gezien en gehoord. De rest van de wereld moet nu erkennen dat de bisschop geen heilige is.

Als het op Joden aankomt, is hij een onboetvaardige zondaar. Zelfs na zijn dood moeten zijn slechte daden in overweging genomen worden bij elke eerlijke afweging van zijn beslist gemengde nalatenschap en bij elke beslissing om hem te eren met bijvoorbeeld standbeelden, vooral in een tijd van toenemend antisemitisme in de hele wereld.

Dit artikel verscheen op 30 december 2021 op de website van Israel National News.

NBV21

Eind vorig jaar verscheen de Nieuwe Bijbelvertaling 2021 – kortweg NBV21, een op vele plaatsen herziene uitgave van de NBV uit 2004. Blijkbaar vond men het nodig na zo korte tijd al weer met een herziening te komen, rekening houdend met talloze opmerkingen die waren gemaakt. Belangrijke wijziging t.o.v. 2004 is dat de persoonlijke voornaamwoorden die betrekking hebben op God nu weer met een hoofdletter worden geschreven, maar er zijn uiteraard ook meer inhoudelijke wijzigingen/verbeteringen. Ik ga nu niet verder in op deze goed leesbare vertaling, maar ik was nieuwsgierig of opmerkingen aangaande een belangrijke tekst als Romeinen 11:28 gehonoreerd waren. Paulus spreekt hier over het goddelijk geheim dat tijdelijke verharding over een deel van Israël is gekomen opdat het evangelie naar de volken zou gaan.

[25]Er is, broeders en zusters, een goddelijk geheim dat ik u niet wil onthouden, omdat ik wil voorkomen dat u op uw eigen inzicht afgaat. Een deel van Israël is onbuigzaam geworden, en dat blijft zo totdat de andere volken voltallig zijn toegetreden. [26]Dan zal heel Israël worden gered, zoals ook geschreven staat: 'De redder zal uit Sion komen, en wentelt dan de schuld af van Jakobs nageslacht. [27]Dit is mijn verbond met hen, wanneer Ik hun zonden wegneem.' [28]Omwille van u zijn ze Gods vijanden geworden door het evangelie af te wijzen, maar toch blijven ze Gods geliefden omwille van de aartsvaders, die Hij heeft uitgekozen. [29]De genade die God schenkt neemt Hij nooit terug, wanneer Hij iemand roept maakt Hij dat niet ongedaan.

Waar ik over struikel is dat het deel van Israël dat 'onbuigzaam' geworden is 'omwille van u' 'Gods vijanden' geworden zijn, maar toch blijven ze omwille van de aartsvaders Gods geliefden. De HSV vertaalt: "Zij zijn weliswaar wat het evangelie betreft vijanden vanwege u, maar wat de verkiezing betreft geliefden vanwege de vaderen."

Is dat deel van Israël dat het evangelie niet accepteert vijand van God geworden? Ik vraag me af of deze woorden ooit uit Paulus' pen gekomen konden zijn, gezien zijn pertinente afwijzing van de gedachte, dat God Zijn volk verstoten zou hebben (vers 1, 2); bovendien schrijft hij in hetzelfde vers dat ze geliefden blijven omwille van de vaderen: vijanden en geliefden in één adem. In de Griekse tekst wordt ook niet gesproken over Gods vijanden, maar vijanden van het evangelie. Paulus spreekt hier uit eigen ervaring: in het doorgeven van het evangelie aan zijn volksgenoten ervaart hij vijandige reacties van hen, terwijl hij volhardt in de overtuiging van Gods verkiezende genade over Israël. Ik vind het zeer betreurenswaardig dat de NBV21 hier kiest voor de term vijanden van God. Dat is meer interpretatie dan vertaling lijkt mij, een interpretatie die ruimte geeft aan die heidense hoogmoed ten aanzien van Israël waar de apostel zo tegen waarschuwt (18, 20).

ANTI-ISRAËL OPSTELLING VAN DE VN

Helaas is het geen nieuws meer: Israël wordt veroordeeld in de organen van de VN. Op de website van Christenen voor Israël verscheen onderstaand bericht van David Souissa. Zie hiervoor ook de website van het CIDI.

Wat heeft 's werelds enige Joodse staat deze keer gedaan om zo'n onthutsend niveau

van discriminatie te verdienen? Israël besloot zichzelf te verdedigen.

Terwijl tientallen miljoenen arme zielen sterven en verhongeren onder wrede regimes in plaatsen als Jemen, Afghanistan, Syrië, Soedan, Congo en Somalië, onder andere, besloten de Verenigde Naties in december jl. dat slechts één land een open onderzoek verdient. Als je de afgelopen decennia niet op Mars hebt geleefd, heb je de naam van dat land al geraden: Israël. Het land dat meer veroordelingen van de VN heeft ontvangen dan alle andere landen samen.

ONDERZOEKSCOMMISSIE

Dus, wat heeft de enige Joodse staat ter wereld deze keer gedaan om zo'n onthutsend niveau van discriminatie te verdienen van een wereldorgaan dat beweert op te komen voor rechtvaardigheid, eerlijkheid en mensenrechten? Oh, het gebruikelijke. Afgelopen mei besloot Israël dat het niet wilde dat duizenden burgers – Joden en niet-Joden – werden gedood door raketten van Hamas. Terwijl Hamas vierduizend raketten afvuurde op Israëlische burgers, verdedigde Israël zich met alles wat het had. Dit inclusief de Iron Dome, schuilkelders voor burgers en gerichte luchtaanvallen.

Israëls verdediging van zijn volk heeft overal Jodenhaters ontketend, ook in de Mensenrechtenraad van de VN. De VN is 's werelds anti-Israël hoofdkwartier dat stemde voor een onderzoek naar Israël wegens mogelijke "oorlogsmisdaden".

De stemming in de laatste bijenkomst van de Algemene Vergadering maakt dit onderzoek officieel en voor onbepaalde tijd. De resolutie, die Israëls VN-gezant Gilad Erdan "verachtelijk en partijdig" noemde, riep op tot de oprichting van een permanente onderzoekscommissie. Deze commissie moet toezicht houden op en rapporteren over schendingen van de rechten in Israël, de Gazastrook en de Westelijke Jordaanoever. Traditiegetrouw is dit de eerste dergelijke onderzoekscommissie met een permanent mandaat, exclusief voor de Joodse staat, uitgepakt als een vakantiegeschenk.

Israëls verdediging van zijn volk heeft overal Jodenhaters ontketend, ook in de Mensenrechtenraad van de VN

PALESTIJNSE OPINIEPEILING

De ironie der ironieën is dat op dezelfde dag dat de Verenigde Naties haar geobsedeerde uitsluiting van Israël accentueerde, een opiniepeiling uitkwam. Hieruit bleek dat de Palestijnen hun eigen leiders de schuld geven van hun ellende. Het Palestijnse Atlas Centrum voor Studies en Onderzoek ontdekte dat 45 procent van de ondervraagden de Palestijnse Autoriteit verantwoordelijk houdt voor de aanhoudende crises in de Gazastrook. Vijfentwintig procent zegt Hamas verantwoordelijk te houden. Slechts vijftien procent van de Palestijnen gaf Israël de schuld.

Misschien realiseren steeds meer Palestijnen zich na al die jaren dat hun leiders de honderden miljoenen dollars aan buitenlandse hulp niet hebben gebruikt om scholen

en ziekenhuizen te bouwen, maar tunnels en bommenfabrieken.

Misschien negeren ze niet langer dat Hamas-terroristen zich achter vrouwen en kinderen verbergen wanneer ze raketten op Israël afvuren, zodat Israël de schuld krijgt van alle Palestijnse slachtoffers.

Niemand wordt ooit gestraft voor het discrimineren van Israël

Misschien hebben ze ergens gelezen dat het Israëlische leger het laagste percentage burgerslachtoffers in oorlogstijd heeft van alle legers ter wereld.

Misschien hebben ze een YouTube-video gezien van mede-Arabieren in Israël die dankbaar zijn dat Israël hen en hun families verdedigt tegen willekeurige terreurraketten die worden afgevuurd door Hamas, wiens handvest oproept tot de vernietiging van Israël.

Of misschien hebben ze nieuwsberichten gezien van hun Arabische broeders uit de Golfstaten en Marokko. Zij zeggen precies het tegenovergestelde van wat ze al jaren van hun leiders over Israël horen: in plaats van een duivelse staat is Israël in feite een levendige en productieve natie waar alle mensen in de regio van kunnen profiteren.

IRONIE

Niets van dat alles deed er natuurlijk toe voor de Verenigde Naties, die de nummer één regel van de internationale diplomatie begrijpen: Niemand wordt ooit gestraft voor het discrimineren van Israël. Integendeel, als je je tegen Israël richt, kun je zelfs promotie maken.

Er schuilt een bijzondere ironie in het feit dat de Verenigde Naties zich richten tegen een land dat dankzij zijn vrije pers reeds gebukt gaat onder interne kritiek en onenigheid. De manier waarop de Verenigde Naties Israël aanzienlijk slechter behandelen dan de meest moorddadige en kwaadaardige regimes ter wereld, is op zichzelf al een misdaad. Niet alleen ondermijnt deze grove benadeling de geloofwaardigheid van de VN, het geeft ook brandstof aan de wereldwijde Jodenhaat.

In het zoeken naar de keerzijde van de medaille kunnen we hopen dat de tijd aan Israëls kant zal staan, al was het maar omdat de feiten aan Israëls kant staan. Uiteindelijk zullen veel van de landen die automatisch tegen Israël stemmen zich realiseren dat het in hun eigen belang is om bevriend te zijn met Israël. De Abraham Akkoorden zijn hier het bewijs van.

Ik vraag me af of die landen een ander bericht hebben gelezen dat onlangs naar buiten kwam: Een fase twee proef toonde aan dat een Israëlisch medicijn voorkomt dat honderd procent van de COVID-patiënten verslechtert. Stel je voor. Het land dat in de Verenigde Naties het meest wordt verguisd, doet alles wat het kan om levens te redden in de landen die tegen blijven stemmen.

Misschien moeten we een onderzoekscommissie instellen om de Verenigde Naties te onderzoeken.

30 maart studieochtend met rabbijn Chaim Eisen

Israël en de Kerk organiseert een digitale studieochtend met rabbijn Chaim Shalom Eisen uit Jeruzalem. De bijeenkomst, die in het bijzonder bedoeld is voor predikanten en voorgangers, zal DV plaatsvinden op 30 maart via Zoom. Afhankelijk van de dan geldende maatregelen zal er beperkt plaats zijn om in het Israëlcentrum in Nijkerk de studieochtend mee te maken.

Rabbijn Chaim Eisen is voor velen geen onbekende (zie ook de artikelen in dit en het vorige nummer). Hij is een bevlogen spreker, die vanuit een diepgaande kennis van Tenach en de Joodse traditie bruggen wil bouwen naar christenen. Daartoe richtte hij enkele jaren geleden het online studiecentrum Yeshivat Sharashim op, met als doel Joden en christenen die het Woord van God liefhebben met elkaar te verbinden en onderwijs te geven. Naast online cursussen geeft rabbijn Eisen ook rondleidingen door het oude Joodse Jeruzalem. Eigenlijk zijn dat Bijbelstudies op locatie.

Het programma op 30 maart begint om 9:30 en duurt tot ongeveer 12:30, met twee korte pauzes. Deelname aan de studieochtend kost €14,50. U kunt u aanmelden door het aanmeldformulier in te vullen op www.cvi.nl/activiteiten. Voor eventuele vragen kunt u mij mailen: kdevreugd@cvi.nl. na aanmelding ontvangt u ongeveer een week voor de bijeenkomst de Zoomlink.

Thema

Het thema van de ochtend is "Verhaast de komst van de Messias" en bouwt voort op de artikelen over het nieuwe verbond. Wat zegt de Schrift? Wat staat ons te doen?

Er zal ruimschoots gelegenheid zijn om vragen te stellen en, voor zover de beperkingen van een digitale bijeenkomst dat toelaten, met elkaar in gesprek te zijn.

Volgende nummer

“De wil van de Vader doen” is het thema van het volgende nummer, dat begin juni verschijnt. Wat betekent dat voor Israël en voor de volken, of de kerk uit de volken? Wat is heiliging, wat zijn goede werken?